

SVETI STJEPAN PRVOMUČENIK U HRVATSKOJ KULTURNOJ BAŠTINI

MARKO DRAGIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Poljička 35
HR-21000 Split
mdragic@ffst.hr

UDK 398.332.41
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno/Received: 25.05.2020.
Prihvaćeno/Accepted: 17.06.2020.

U radu se govori o sv. Stjepanu prvomučeniku, koji je bio prvi među sedam đakona, a koje su apostoli odabrali nakon Uzašašća Isusa Krista. Pomagao je sirotinji i bio gorljivi propovjednik vjere u Isusa Krista. To je smetalo Židovima pa su ga oklevetali da je govorio protiv Mojsija. Izveli su ga pred velikoga poganskoga svećenika i održao žestoku filipiku. Razjarena svjetina kamenovala ga je, a na smrt ranjen sv. Stjepan je kleknuo i molio za svoje ubojice: „Gospodine, ne uzmi im ovo za grijeh!”

Štovanje sv. Stjepana prvomučenika seže od 380. godine. Svećenik Lucijan u viđenju je doznao gdje se nalazi Stjepanovo ukopano tijelo te je svečeve relikvije 415. godine donio u Jeruzalem. Odatle su relikvije prenesene u Carigrad, a 560. godine u Rim, uz tijelo sv. Lovre. Prema legendi sv. Lovro se okrenuo na bok i pružio ruku sv. Stjepanu.

Po gregorijanskom kalendaru, Crkva svetkuje blagdan sv. Stjepana prvomučenika 26. prosinca, a po julijanskom kalendaru 9. siječnja. Katolička Crkva svetkuje spomendan Našašća tijela sv. Stjepana 3. kolovoza.

U hrvatskoj kulturnoj baštini štovanje sv. Stjepana prvomučenika seže u 6. stoljeću. O tome svjedoče ranokršćanske crkve od Istre do Cavtata posvećene tome svecu. Blagdan kao i spomendan karakteriziraju vjerski i brojni narodni običaji. Mnoge obitelji, za svoju brgulu (krsnu slavu), uzeli su blagdan ili spomendan sv. Stjepana. Na blagdan kao i na spomendan sv. Stjepana hodočasti se svečevim svetištima. Neki hodočasnici na blagdan idu na hodočašće jašući na konju, a neki u konjskim kočijama. Poslije procesije i svete mise organiziraju se velika narodna veselja. Održavaju se čestitarski ophodi. Mladići i djevojke do pred večer igraju kola tako iskazujući simpatije. Domaćini izvode konje jašući ih i utrkujući se. Uz spomendan Našašća vezuje se paljenje krjesova.

Ključne riječi: sv. Stjepan prvomučenik, legende, vjerski obredi, narodna veselja, čestitarski ophodi, vjerske lirske pjesme.

Ni u čem se tako jasno ne zrcali duša nekoga naroda, kao što u njegovim običajima, koji posvjedočuju njegovu veću ili manju uljudbu i jamče za veći ili manji mu napredak u budućnosti. (...) Kao što nijedan narod, tako nije niti naš bez običaja, uz koje se drži čvrsto i ozbiljno kao uz vjerske čine, ukratko, kao uz kakove svetinje pak ne trpi, da mu itko u njih dira.

Antun Ilija Carić, Koledanje uoči Mladoga ljeta na otoku Hvaru, 1896.

1. Uvod

Sv. Stjepan prvomučenik rođen je početkom 1. stoljeća. Nakon Kristova Uzašašća apostoli su ustanovili sedmoricu đakona. Prvi među njima bio je sv. Stjepan. Lažno je optužen da je govorio protiv Mojsija. Kad je izveden pred velikoga poganskog svećenika, Stjepan je odgovorio znamenitom besjedom. To je razjarilo svjetinu koja ga je izgurala izvan zidina Damaska i kamenovala ga. Dostojanstveno podnoseći mučeništvo Stjepan je molio „Gospodine Isuse, primi duh moj!” Potom se bacio na koljena i povikao: „Gospodine, ne uzmi im ovo za grijeh!” Tada je usnio. Nakon raspeća Isusa Krista bilo je to prvo mučeništvo kojim je posvjedočena vjera u Isusa Krista. To se dogodilo oko 36. godine. Službeni svjedok mučeništva bio je veliki progonitelj kršćana Savao. Kada je Savao jašući na konju krenuo u Damask pokoriti kršćansku zajednicu udarila ga je velika svjetlost, pao je na zemlju i začuo riječi: „Savle, Savle, zašto me progoniš?” Potpuno je oslijepio. Obratio se na kršćanstvo, uzeo ime Pavao, bio gorljivi propovjednik vjere u Isusa Krista.

Svećenik Lucijan u Palestini u viđenju je doznao gdje se nalazi Stjepanovo ukopano tijelo te je svečeve relikvije 415. godine donio u Jeruzalem. Odatle su relikvije prenesene u Carigrad, a 560. godine u Rim uz tijelo sv. Lovre. Prema legendi sv. Lovro se okrenuo na bok i pružio ruku sv. Stjepanu. Otuda postoji izreka „otmjeni Španjolac”. Lijeva Stjepanova ruka od 1141. godine nalazi se u samostanskoj crkvi Zweifalten. Blagdan sv. Stjepana Prvomučenika po gregorijanskom kalendaru štuje se 26. prosinca, a spomendan Našašća relikvija sv. Stjepana svetkuje se 3. kolovoza.

Štovanje sv. Stjepana prvomučenika seže u 4. stoljeće. Na području današnje Hrvatske rano se proširio kult sv. Stjepana

prvomučenika o čemu svjedoče starokršćanske crkve posvećene tome svecu, od Istre do Cavtata te u Zahumlju (današnjoj Hercegovini). Sv. Stjepan prvomučenik višestruki je zaštitnik. Štovanje sv. Stjepana prvomučenika u hrvatskoj kulturnoj baštini ogleda se u crkvama, kapelicama, župama i drugim institucijama posvećenim tome svecu te hodočašćima, odlascima na svetu misu, zavjetima, molitvama i pjesmama. Uz blagdan sv. Stjepana i spomendan Našašća relikvija vezuju se brojni narodni običaji. Mnogi rodovi među Hrvatima blagdan i spomendan sv. Stjepana uzimaju za svoju brgulju (krsnu slavu, fjeru, feštu).

U radu se navodi 50-ak suvremenih izvornih terenskih zapisa kulturne baštine nastalih u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od 2004. do 2020. godine.¹

2. Život sv. Stjepana prvomučenika

Sv. Stjepan rođen je u Jeruzalemu početkom 1. stoljeća. Postoji predaja i da je potjecao iz egipatske Aleksandrije (Tolić 2018: 487.). Bio je arhiđakon i jedan od najuspješnijih propovjednika. Prvi je kršćanski mučenik. Broj učenika se množio pa su Židovi, koji su govorili grčkim jezikom, mrmljali jer se njihove udovice u svakodnevnom služenju zanemaruju. Dvanaestorica apostola sazvali su brojne učenike i rekli im:

(...) „Nije pravo da mi napustimo riječ Božju da bismo služili kod stolova. (3) De pronađite, braćo, između sebe sedam muževa na dobru glasu, punih Duha i mudrosti. Njih ćemo postaviti nad ovom službom, (4) a mi ćemo se posvetiti molitvi i posluživanju Riječi.” Prijedlog se svima okupljenima svidio te su izabrali „Stjepana, muža puna vjere i Duha Svetoga, zatim Filipa, Prohora, Nikanora, Timona, Parmenu te antiohijskog pridošlicu Nikolu.” Njih su postavili pred apostole koji su pomolivši se položili ruke na

¹ To su zapisi autora i studenata koji su pod mentorstvom autora rada izvorno na terenu snimali primjere kulturne baštine a u radu se označuju Rkp. zb. sv. (Rukopisna zbirka, svezak, godina.)

njih. Riječ Božja se širila, broj učenika se povećavao i mnogi poganski svećenici prihvaćali su vjeru. (Dj 6, 2-7)

Pun milosti i snage Stjepan je činio velika čudesa u narodu. Neki iz takozvane sinagoge Slobodnjaka, Cirenaca, Aleksandrinaca te onih iz Cilicije i Azije počeli su raspravljati sa Stjepanom. Kad nisu mogli odgovoriti mudrosti i Duhu Stjepanovu, nagovorili su neke ljude da kažu: „Čuli smo ga govoriti pogrđne riječi protiv Mojsija i Boga.” Nagovorili su narod i pismoznance da zgrabe Stjepana i odvuku ga u Vijeće gdje su nagovorili lažne svjedoke koji rekoše: „Ovaj čovjek neprestance govori protiv svetog Mjesta i Zakona. (14) Čuli smo ga doista govoriti: 'Isus Nazarećanin razvalit će ovo Mjesto i izmijeniti običaje koje nam predade Mojsije'.” (15) A svi koji su sjedili u Vijeću upriješe pogled u Stjepana te opaziše - lice mu kao u anđela. (Dj 8, 9-15)

2.1. Stjepanova besjeda

Veliki svećenik je upitao Stjepana: „Je li to tako?” Stjepan se nazočnima obratio riječima:

„Braćo i oci, čujte! Bog slave ukaza se ocu našem Abrahamu dok bijaše u Mezopotamiji, prije negoli se nastani u Haranu, (3) *i reče mu: Iziđi iz zemlje svoje, iz zavičaja svoga, hajde u zemlju koju ću ti pokazati.* (4) On nato iziđe iz zemlje kaldejske i nastani se u Haranu. Odande ga nakon smrti oca njegova Bog preseli u ovu zemlju u kojoj vi sada boravite. (5) U njoj *mu ne dade ni stope baštine, nego obeća dati je u posjed njemu i potomstvu njegovu nakon njega, premda još nije imao djeteta.* (6) Bog isto tako reče da će *potomci njegovi biti pridošlice u zemlji tuđoj, da će ih porobljavati i tlačiti četiri stotine godina.* (7) *Ali narod kojemu budu robovali ja ću suditi,* reče Bog. *A nakon toga izići će i iskazati mi štovanje na ovome mjestu.*” (Dj 7, 2-7)

Tako se rodio Izak, on rodi Jakova, a Jakov i supruga mu Rebeka dvanaest rodozačetnika koji su iz zavisti Josipa predali u Egipat,² ali Bog je bio s njim i izbavljao ga iz svih nevolja darujući

² Sv. Josip egipatski bio je jedanaesto dijete oca Jakova, a prvo od dvoje djece koje je imao s Rahelom. Jakov ga je volio više od sve djece, a to su oni i vidjeli. Bili su veoma ljubomorni posebice kad je otac dao sašiti za Josipa novu haljinu. Jedne noći Josip je sanjao da će postati gospodar nad svojom braćom koja će mu se klanjati. Sanjao je sunce, mjesec i jedanaest zvijezda i da su željeli žito te da su se njihovi snopovi klanjali njegovom snopu. Oni su ga zbog toga još više zamrzili i odlučili su ga ubiti. Opredijeli su se to uraditi kad je otac poslao Josipa na osamu prema ovcama. Dogovorili su se reći da ga je divlja zvijer rastrgala. Skinuli su novu odjeću s njega i natoplenu krvlju odnijeli ocu. Josipa su zatočili u bunar. Najstariji od njih, u zadnji se trenutak predomislio da ga ne ubiju, prodao ga je trgovcu koji je išao prema Egiptu. Tamo je bio rob, ali kako je bio dobar postao je upravitelj kuće. Faraonova žena se zaljubila u njega i pokušala ga je zvesti, a on je ostao vjeran faraonu na što se ona naljutila i optužila ga za obrnuto. Tako je završio u zatvoru gdje je njegova pamet i spretnost došla do izražaja i počeo je tumačiti snove dvojici sluga. Izveli su ga iz zatvora da protumači faraonu san koji nitko nije znao protumačiti. Faraon mu je ispričao da je sanjao sedam debelih krava i sedam mršavih krava koje su pojele one debele. Također, sanjao je sedam debelih klasova kako jednu sedam mršavih klasova. Onda je Josip oduševio faraona i protumačio mu sedam sušnih godina i nakon njih sedam plodnih godina. Faraon ga je za nagradu stavio za upravitelja cijeloga Egipta. Nakon sedam godina obilja tijekom kojeg je Josip skupio zalihe, uslijedilo je sedam gladnih godina. Žita nije bilo nigdje osim u Egiptu i tako su Josipova braća dospjela u Egipat. Josip ih je prepoznao, ali oni njega nisu. Iskušavao ih je kako bi vidio jesu li se promijenili. Zadržao je jednog od njih u zatvoru zbog krađe i zapovjedio da mu dovedu najmlađega brata Benjamina. Otac ga nije želio pustiti, ali su mu braća obećala da će ga vratiti nazad. Sljedeći put kad su bili u Egiptu, Josip je naredio da se u Benjaminovu vreću sa žitom ubaci zlato kako bi ga mogao optužiti za krađu. Braća nisu željela pustiti Benjamina znajući da bi stari otac umro od tuge. Kad je Josip vidio da su se spremni žrtvovati i da su se promijenili, otkrio im se i oprostio za sve. Rekao je da to tako Bog htio da ga oni prodaju kako bi im on mogao pomoći u nevolji. Nakon toga sva braća su otišla ocu i živjeli su u Egiptu. (Post. 4. 37, 39, 40, 41, 37, 50, 42, 25, 44, 45, 46, 47, 27, 48, 49, 29) Čim je umro Josipov otac, braća su se zapitala: „Što ako je Josip na nas ljut i pokuša uzvratiti nam za sve zlo koje smo mi njemu nanijeli?” Braća su Josipu poručili da im je otac pred smrt rekao neka prenesu Josipu da oprostio svojoj braći. Čuvši to Josip je zaplakao, a braća su se pred njega bacila i rekla: „Evo nas k tebi da budemo tvoji robovi!” Josip im je odvratio: „Ne bojte se! Ta zar sam ja namjesto Boga! (...) Bog je bio ono okrenuo na dobro: da učini što se danas zbiva - da spasi život velikom narodu. (...) Ja ću se brinuti za vas i za vašu djecu.” Josip je ostao u Egiptu

ga naklonošću i mudročću pred faraonom, koji ga je postavio za upravitelja nad Egiptom i nad cijelim svojim dvorom. Onda je nastala glad i velika nevolja u cijeloj egipatskoj i kanaanskoj zemlji. Kad je Jakov čuo da u egipatskoj zemlji ima žita, poslao je najprije „oce naše”. Drugi put se Josip očitovao svojoj braći i faraon je doznao za podrijetlo Josipovo. Tada je Josip poslao po svoga oca i svu rodbinu svoju, sedamdeset i pet duša. Jakov je tako s rodbinom došao živjeti u Egiptu. Jakov je u Egiptu kao i „oci naši” umro. Preneseni su u Sihem i položeni u grob koji je Abraham za srebro kupio od sinova Hamorovih u Sihemu. (Dj 7, 2-16)

U Egiptu je zavladao drugi kralj koji nije poznao Josipa te je tlačio djecu Josipova roda da ne ostanu na životu. Tada se rodio božanski lijep Mojsije. Tri je mjeseca hranjen u kući očinskoj, a onda ga je *prigrllila faraonova kći* i othranila *sebi za sina*. Tako je Mojsije odgojen u mudrosti egipatskoj i bio silan na riječima i djelima. Kad mu je bilo četrdeset godina odlučio je pohoditi braću svoju, sinove Izraelove. Vidjevši kako je jednomu nanesena nepravda, suprotstavio se i osvetio zlostavljanoga *ubivši Egipćanina*. Mislio je da će njegova braća shvatiti kako će im Bog po njegovoj ruci pružiti spasenje, ali oni nisu shvatili. Sutradan se pojavio pred onima koji su se tukli te ih je nagovarao da se izmire: „Ljudi, braća ste! Zašto zlostavljate jedan drugoga?” Ali ga je onaj što je zlostavljao svoga bližnjega odbio riječima: „Tko te postavi glavaram i sucem nad nama? Kaniš li ubiti i mene kao što si jučer ubio onog Egipćanina?” Poslije tih riječi Mojsije je pobjegao Midjansku zemlju gdje su mu se rodila dva sina. (Dj 7, 20-29) Nakon četrdeset godina:

(...) ukazao mu se Anđeo u pustinji brda Sinaja u rasplamtjeloj vatri jednoga grma. (31) Opazivši to, zadivi se

zajedno s rodom svojim i očevim. Efrajimovu djecu gledao je do trećeg koljena; (...) Josip je svojoj braći rekao: „Ja ću, evo, naskoro umrijeti. Ali će se Bog, zacijelo, sjetiti vas i odvesti vas iz ove zemlje u zemlju što ju je pod zakletvom obećao Abrahamu, Izaku i Jakovu.” Josip je zakleo Izraelove sinove: „Bog će se vas doista sjetiti, i tada ponesite moje kosti odavde!” Josip je umro u 110. godini, balzamirali su ga i u Egiptu položili u lijes. (Post. 50, 15-26))

Mojsije viđenju. Dok je prilazio da bolje promotri, eto glasa Gospodnjega: (32) *Ja sam Bog Otaca tvojih, Bog Abrahamov, Izakov i Jakovljev.* Sav preplašen, Mojsije se ne usudi pogledati. (33) *A Gospodin će mu: Izuj obuću s nogu! Jer mjesto na kojem stojiš, sveto je tlo.* (34) *Vidio sam, vidio nevolju naroda svoga u Egiptu i uzdisaj mu čuo pa siđoh izbaviti ga. I sad hajde! Šaljem te u Egipat!* (35) "Toga Mojsija - kojega su se odrekli rekavši: *Tko te postavi glavaram i sucem?* - toga im Bog kao glavara i otkupitelja posla po Anđelu koji mu se ukaza u grmu. (36) On ih izvede učinivši čudesa i znamenja u zemlji egipatskoj, u Crvenome moru i u pustinji kroz četrdeset godina (...). (Dj 7, 30-53)

Stjepan je nastavio govoriti: (52) „Kojega od proroka nisu progonili oci vaši? I pobiše one koji su unaprijed navijestili dolazak Pravednika čiji ste vi sada izdajice i ubojice, (53) vi koji po anđeoskim uredbama primiste Zakon, ali ga se niste držali.” (Dj 7, 30-53)

Kad su to okupljeni čuli, počeli su škripati zubima na njega:

(55) Ali on, pun Duha Svetoga, uprije pogled u nebo i ugleda slavu Božju i Isusa gdje stoji zdesna Bogu (56) pa reče: „Evo vidim nebesa otvorena i Sina Čovječjega gdje stoji zdesna Bogu.” (57) Vičući iza glasa, oni zatisnuše uši i navališe jednodušno na njega. (58) Izbaciše ga iz grada pa ga kamenovahu. Svjedoci odložiše haljine do nogu mladića koji se zvao Savao. Dok su ga kamenovali, Stjepan je zazivao: „Gospodine Isuse, primi duh moj!” (60) Onda se baci na koljena i povika iza glasa: „Gospodine, ne uzmi im ovo za grijeh!” Kada to reče, usnu. (Dj 7, 54-60)

Dogodilo se to u proljeće 36. godine.³ Stjepanova molitva: „Gospodine Isuse, primi duh moj!” najstarija je poznata molitva upućena Isusu Kristu (Tolić 2018: 489). Stjepanov nastup bio je

³ Vidi: Tolić 2018: 489.-490.

povodom za progon helenističkoga usmjerenoga dijela kršćana koji su govorili grčkim jezikom (Gorys 2003: 344). Progon se nastavio do smrti kralja Heroda Agripe I., 44. godine.

3. Legende o čudesima

Jakov Voraginski⁴ navodi nekoliko čudesa koja su se dogodila po zagovoru sv. Stjepana. Odjeća koja je uzeta s oltara i položena na bolesne mnogima je bila lijek. Cvijeće uzeto s oltara sv. Stjepana bilo je položeno na oči slijepa žene koja je progledala. Gospodar grada poganin Marcijal bio je jako bolestan, pa je njegov zet, koji je bio dobar čovjek, ušao u crkvu sv. Stjepana, uzeo cvijeće i položio ih pod glavu svoga gospodara. Ujutro je Marcijal tražio da mu dovedu biskupa, ali biskup nije bio u gradu. Došao je poganski svećenik koji je zabranio Marcijalu da vjeruje u Boga i da se krsti. Od tada je Marcijal jedino mogao izgovoriti: „Isuse, Isuse, primi moj duh.” Međutim, nije rekao da su to bile zadnje riječi koje je izgovorio sv. Stjepan. U istom mjestu dogodilo se još jedno čudo: gospođa zvana Petronia bila je teško bolesna i tražila je mnogo lijekova kako bi se izliječila, ali nije osjećala nikakvo poboljšanje. Na kraju joj je neki Židov dao prsten s kamenom i savjetovao da prsten veže čipkom za svoje golo tijelo. Kad je vidjela da joj to ne pomaže, otišla je u crkvu i pomolila se sv. Stjepanu za zdravlje i ozdravila.⁵

⁴ Jakob je rođen oko 1230. godine u Voragini (danas Vorazze kod Genove). S četrnaest godina stupio je u novoosnovani dominikanski red. Bio je vrstan govornik, propovjednik i nadbiskup Genove. Umro je 13. ili 14. srpnja 1298. godine. Papa Pio VII. Jakoba Voraginu 1816. godine proglasio je blaženim. Godine 1275. napisao je djelo *Legenda aurea ili životi svetaca* koje je prvi put objavljeno 1470. godine, a ubrzo je prevedeno na mnoge jezike te je postalo najčitanijim djelom.

⁵ The Golden Legend or Lives of the Saints. The Life of S, Stephen, Compiled by Jacobus de Voragine, Archbishop of Genoa, 1275. First Edition Published 1470. Englished by William Caxton, First Edition 1483, Edited by F.S. Ellis, Temple Classics, 1900 (Reprinted 1922, 1931.) Volume III. Mediaval Sourcebook Fordham Volume II pp. 68.

<http://www.fordham.edu/halsall/basis/goldenlegend/GoldenLegend-Volume2.asp> (pristup 20. svibnja 2020.)

U Cezareji iz Kapadokije bila je plemenita dama, kojoj je suprug umro, ali imala je desetero djece, sedam sinova i tri kćeri. Kad su naljutili svoju majku, ona ih je proklela i božanska osveta je odjednom uslijedila, tako da su sva djeca bila pogođena groznom bolešću. Pavao i njegova sestra Palladia došli su u Hipo i ondje su našli biskupa kojemu su ispričali što se dogodilo. Za petnaest dana, pred Uskrs, pošli su u crkvu sv. Stjepana i snažno se molili svecu za njihovo zdravlje. Po zagovoru sv. Stjepana prvomučenika ozdravili su.⁶

4. Štovanje Stjepandana božićnoga

Blagdan sv. Stjepana prvomučenika od 380. godine štuje se drugi dan Božića. Blagdan i spomendan narod naziva: Stjepanovo, Stipanovo, Stipanja, Stipanje, Stjepanje, Stipandan, Stipandan Božićni, Stepandan, Stipajdan, Štefanje, Šćepandan i sl. Kako bi se razlikovao od spomendana 3. kolovoza blagdan 26. prosinca naziva i Stjepandan božićni. U radu se navode nazivi sukladno nazivima koji koriste mještani.

Sveti Stjepan u ikonografiji prikazuje se kao đakon, prekriven đakonskom dalmatikom i palmom u ruci. Posebna su mu oznaka komadi kamenja koji ukazuju na njegovo mučeništvo (Badurina 1990: 547-548.). Ponekad se prikazuje s knjigom u ruci na kojoj su tri kamena, a pokatkad ih drži u ruci.

Sv. Stjepan je zaštitnik je Bečke nadbiskupije i Bečke katedrale. Zaštitnik je konja, timaritelja, kočijaša, bačvara, podrumara, zidara, tesara, klesara, tkalaca i krojača. Vjernici se molitvama preporučuju sv. Stjepanu prvomučeniku protiv glavobolje, bolova, kamenca mjehura i žučnoga kamenca, protiv opsjednutosti i za laganu smrt.⁷

Štovanje sv. Stjepana u 4. stoljeću proširilo se u: Italiju, Španjolsku, Francusku te u Njemačku, Švicarsku i Austriju u kojoj je 1147. godine nastala bečka katedrala sv. Stjepana. U Mađarskoj je oko 974. najvjerojatnije praški biskup Adalbert

⁶ Isto.

⁷ Usp. Škrobonja 2004: 175.-176.

imenom Stjepan⁸ krstio sina arpadskega kneza Géze⁹ petogodišnjeg Wajka.

Štovanje sv. Stjepana Prvomučenika ogleda se u crkvama, kapelama, župama, bratstvima i bratovštinama i drugim

⁸ Tri su pripadnika dinastije Arpadovića kanonizirana. Pored kralja Ladislava kanonizirani su: Stjepan i Emerik. Stjepan, sveti, mađarski kralj, praunuk Arpada, sin vojvode Geze, rođen je oko 975. god. u Esztergomu (Gran Stigonium). Pogansko ime bilo mu je Wajk. Najvjerojatnije ga je god. 985.-990. krstio praški biskup Adalbert, koji je mnogo učinio oko pokrštavanja Mađara. Na krštenju je Wajk uzeo ime Stjepan. Bio je oženjen bavarskom kneginjom Gizelom, s kojom je imao sina Emerika. Pokrstio je Mađare. Godine 1001. osnovao je nadbiskupiju u Esztergonu te desetak biskupija i nekoliko samostana. Stjepanovom krunom, koju mu je poslao papa Silvestar II., okrunjen je 15. ili 17. kolovoza 1001. godine. Po toj kruni nazivale su se Ugarska, Hrvatska, Dalmacija, Slavonija „zemljama krune svetoga Stjepana”. Umro je 20. kolovoza 1038. godine. Pokopan je u bazilici Alba Regia koju je sam utemeljio. Kanoniziran je 1087. godine. Svetkuje se 20. kolovoza. Kult toga sveca proširio se prema sjevernoj Hrvatskoj i u Slavoniji. „Među brojnim relikvijama ističu se one iz 1635. godine u zagrebačkoj katedrali, u riznici, u obliku poprsja.” U kršćanskoj ikonografiji prikazuje se „kao stariji bradati vitez ogrnut kraljevskim plaštom, okrunjen, s kraljevskom jabukom i žezlom”. Najčešće su na slikama uz njega sveti Emerik i sveti Ladislav. (Badurina 1990: 547.) Njegov je sin Emerik, sveti. Rođen je na prijelazu 10. i 11. st. Umro je 1031. god. Prema legendama bio je blag mladić koji je život proveo u molitvi i pokori. Svetkovina mu je 4. studenoga. Posebno se štuje u Mađarskoj, sjevernoj Hrvatskoj, Slavoniji, Austriji. U ikonografiji se prikazuje kao golobradi vitez, češće okrunjen jabučastom kneževskom, nego kraljevskom krunom, s jabukom i žezlom u ruci, rjeđe s mačem u ruci. Katkada se prikazuje i s ljiljanom u ruci. (Badurina 1990: 220.)

⁹ Dmitar Zvonimir je 11. travnja 1064. godine, nakon iznenadne smrti kralja Bele I. (1060.-1063.), a kao poslanik kralja Petra Krešimira IV. u Pečuhu, prisustvovao krunidbi ugarskoga kralja Salamona (1063.-1074). Tom prigodom Zvonimir se zaručio s Jelenom, kraljevom bratučedom, kćeri ugarskoga kralja Bele I. te sestrom budućih kraljeva Gejze I. (1074.-1077.) i Ladislava (1077.-1095. god.). Godine 1065. Zvonimir se oženio Jelenom. Predstavnici hrvatskoga naroda i svećenstva, polovicom 1076. godine, gotovo jednodušno su, na solinskom polju, u Saboru izabrali Dmitra Zvonimira za kralja Hrvatske i Dalmacije. Papa Grgur VII., poslao je opata rimskoga Gebizona i biskupa Falcoina s krunidbenim znakovima: krunom, mačem i žezlom, koji su 9. listopada 1076. godine, kraljevskom krunom u bazilici svetoga Petra u Solinu okrunili Dmitra Zvonimira. Zajedno s kraljem okrunjena je i kraljica Jelena, koju je narod prozvao Lijepom (vidi: Dragić 2011: 61.-88.).

institucijama posvećenim tome svecu te zavjetima, škropljenju blagoslovljenom vodom kuća, štala, dvorišta, hodočašćima, odlascima na svetu misu, procesijama, molitvama, brguljama, pjesmama, narodnim veseljima. Sv. Stjepana Prvomučenika štovalo se još od 6. stoljeću u najstarijim samostanskim zajednicama u: Dubrovniku, Zadru, Splitu, Kaštel Sućurcu, Krilu Jesenicama, na: Braču, Hvaru, Šolti, na području Epidaura (današnjega Cavtata) sa sjedištem biskupije na poluotoku Sustjepanu, Zahumlju (od 1448. Hercegovina) i dr.

4.1. Crkve, kapele

Starokršćanska crkva Sv. Stjepana Prvomučenika u Barama kod Stona izgrađena u 6. ili 7. stoljeću a nalazila se na području Stannuma u okviru Naronitanske biskupije koja je utemeljena 533. godine (Menalo 2009: 277.). Crkva sv. Stjepana Prvomučenika najstarija je sakralna građevina u Dubrovniku a spominje je bizantski car i pisac Konstantin VII. Porfirogenet u svom djelu „De administrando imperio“ 949. godine. Porfirogenet navodi da se crkva Sv. Stjepana nalazila u središtu grada i da u njoj počiva Sv. Pankracije koji je bio prvi zaštitnik Dubrovnika. Crkva je služila kao ukopno mjesto dubrovačkih biskupa pa je neki smatraju prvom katedralom u Dubrovniku (Janeković Römer, 2019: 13.). Arheološka istraživanja pokazuju da je crkva izgrađena najkasnije koncem 8. stoljeća. Crkvu u 16. stoljeću spominje Nikša Ranjina u „Analima“ (Topić; Radić; Rajić Šikanjić; Ilkić 2019: 56.-57.).

Hrvatski kralj Miroslav (945.-949.) sa suprugom Margaretom posjetio je Dubrovnik. Kraljev nebeski zaštitnik bio je sv. Stjepan Prvomučenic te se u okolici Dubrovnika gradilo nekoliko crkava posvećenih sv. Stjepanu. Među tim crkvama je crkva u Luci na Šipanu.¹⁰ Najstarija crkva u Rijeci Dubrovačkoj sagrađena je u 10. stoljeću u Sustjepanu. Prema kroničarima

¹⁰ Usp. Župa sv. Stjepana - Luka Šipanska https://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=2436&Itemid=552 (pristup 19. svibnja 2020.)

crkva je sagrađena darom kralja Stjepana Miroslava. U Sustjepanu od 1454. godine djeluje Bratstvo sv. Stjepana.¹¹

Na poluotoku Sustipan u Splitu na mjestu nekadašnjeg benediktinskoga samostana pod borovima, na ostatcima rimske ranokršćanske bazilike izgrađena je crkva sv. Stjepana koja se prvi put spominje 1020. godine (Piplović 1995: 11.).

Crkva sv. Stjepana prvomučenika 1190. godine spominje se u Zadru. Zbog izgradnje gradskih bedema 1570. godine u crkvu sv. Stjepana prvomučenika preneseno je tijelo sv. Šimuna koje je do tada bilo u crkvi sv. Marije Velike. Od tada se zove crkva sv. Šimuna Bogoprimatea.¹² Naselje na Dugom otoku kod Zadra 1394. te 28. veljače 1397. spominje se kao Vallis Sancti Stephani (Hilje 1994: 63).

U Pirovačkom zaljevu nalazi se otočić Stipanac koji narod naziva „Otok ljubavi”. Na tom otočiću nalaze se ostatci crkve posvećene sv. Stjepanu prvomučeniku.

U Jesenicima na području Dugoga Rata nalazi se groblje Sustipan u kojem su spojene crkve sv. Stjepana prvomučenika i sv. Antuna opata.

Ranokršćanske crkve sv. Stjepana nalazile su se na otočiću Stipanska kod Šolte i Pučišćima na Braču. U Pučišćima se nalazi sanktonim Stipanska uvala (Kovačić 1999: 89.). U Kaštel Sućurcu Turistička zona nazvana je sanktonimom Sustipan. U istome mjestu nalazi se i krematonim Sustipan.

Otočić Marinkovac nalazi se pred gradom Hvarom. Nekoć se taj otočić zvao Sustipanska (Stipanska, Otočić svetog Stipana). Na tom otočiću smještena je uvala Stipanska, a na kojoj je čuvena plaža.

U mjestu Krasica kod Buja u Istri u 16. stoljeću sagrađena je crkva sv. Stjepana.

¹¹ Bratstvo sv. Stjepana poziva na godišnji kapitul. (29. 11. 2019.)

<https://radio.hrt.hr/radio-dubrovnik/clanak/bratstvo-svetog-stjepana-poziva-na-godisnji-kapitul/214930/> (pristup 21. svibnja 2020.)

¹² Svetište sv. Šime (18. 2. 2011.) <http://www.zadarskanadbiskupija.hr/?p=3964> (pristup 21. svibnja 2020.)

Kod groblja u Vitini (Ljubuški) bila je stara crkva sv. Stjepana prvomučenika. Živa je predaja da je Karađoz-begova¹³ džamija u Mostaru sagrađena na temeljima crkve sv. Stjepana. Na mjestu gdje je bila sahat kula nalazila se crkva sv. Stjepana i sv. Luke. U mjesnoj kapelaniji sv. Stjepana prvomučenika pokraj Čerina u Brotnju, u obližnjemu mjestu nađeno je crkveno zvono teško oko 100 libara. Seljaci su ga prodali u Metković. Župa Čerin odijeljena je od matice Gradnića 1864. godine i od tada ima svoje matice. Crkvu sv. Stjepana, zaštitnika čerinske župe, spominje biskup Lišnjić 1696. godine (Bakula 1970: 80).

Kapelica u groblju u Gornjem Zelenikovcu¹⁴ posvećena je sv. Stjepanu prvomučeniku. Tu živi rod Bogdanovića.¹⁵

4.2. Vjerski običaji

„Stjepanov kruh” dijelio se siromasima. Svećenici su „Stjepanovom vodom” škropili konje i njihovu hranu. Crno vino se blagoslivljalo, a u kalež se ubacivao kamenčić što je simboliziralo Stjepanovo mučeništvo. Vino koje se izlivalo na oranice zvalo se „Stjepanova ljubav” (Gorys 2003: 345.).

Stanovnici Grohota na Šolti izabrali su svetog Stjepana prvomučenika za svoga nebeskoga zaštitnika te su osnovali istoimenu bratovštinu. U prošlosti je blagdan započinjao paljenjem ognja pred crkvom koji su u zoru palili *naučitej* i *gaštaldi*.¹⁶ U crkvi su se pjevali *lecijuni*, a nakon čega bi uslijedio

¹³ Karađoz-beg bio je brat Rustem-paše Opukovića Hrvata (Skradin ili Butmir iz Sarajevskog polja o. 1500.- Carigrad, 1561.) rođenoga u hrvatskoj katoličkoj obitelji. Osmanlije su ga oteli od obitelji i odveli u Carigrad u kojem se školovao te ostvario iznimnu vojnu karijeru pa je posato osmanski general. Oženio je 26. studenoga 1539. Mihrimah (Merima), kći Sulejmana Veličanstvenoga koji ga je 1544. postavio za velikoga vezira Osmanskoga Carstva. Karađoz-beg sagrađio je džamiju u Mostaru koja se po njemu zove.

¹⁴ Pripada općini Neum.

¹⁵ Matići u Bočancu u Općini Neum slavili su sv. Stjepana, prešli na sv. Ivana poslije Stjepana radi Božića. Kapelica je posvećena sv. Ivanu. Oni zovu na slavu na sv. Stjepana, a slave na dan sv. Ivana. Rod Begušići u Gracu slavili su sv. Stjepana. Kazao mi je 21. svibnja 2020. godine Stanislav Vukorep. (Rkp. zb. sv. 2020.)

¹⁶ Naučitej i gaštaldi članovi su bratovštine.

svečani *Tebe Boga falimo*. Svetu misu služila su tri svećenika. Poslije svete mise narod se okupljao i družio uz oganj u crkvenom dvorištu. Poslijepodne se održavala večernja misa s velikom procesijom oko Grohota. Kip su nosili članovi bratovštine, odjeveni u duge bijele kute, koje se i danas nose, iako sama bratovština više ne postoji. U procesiji je ponekad sudjelovao i Šoltanski glazbeni zbor Olinta, koja je danas obavezni dio procesije. Nakon procesije nastavljalno se družiti uz oganj. Ta tradicija se nije sačuvala.

Bratovština sv. Stjepana kao i Djevojačko društvo Presvetog Srca Isusova prestali su postojati. Ipak, muškarci koji nose kip tradicionalno su odjeveni u bijele kute, a u procesiji svira limena glazba Olinta. Danas prvo ide križ, zatim *bandira svetoga Stipana*, zaštitnika župe i mjesta, nakon njih ide limena glazba. Slijedi ih kip *svetoga Stipana*, za kojim ide svećenik s *popićima*¹⁷, za njima ide crkveni zbor, a nakon njih pučanstvo. Više nema djece koja u dvoredu idu među prvima u procesiji, a isto tako, nema podjele na muškarce i žene, već svi zajedno hodaju iza crkvenog zbora.¹⁸

U Slavoniji sveti se vino i voda na ranoj misi. Tako posvećeno vino i vodu uzme muškarac, obično najstariji momak i poškropi vrt i dvorište. Odmah zatim uzjaši na konja, obiđe vinograd i zemlje i poškropi ih (Stojanović 2000: 48.-52.).

Tradicija u Vetovu je na svetog Stjepana kaditi u podne. Domaćica uzima ispod stola zemljanu posudu te u nju stavlja žeravicu i malo tamjana. Dok se na glas moli molitva, kadi se, pri tome svatko, počevši od glave kuće, malo dima rukom zagrne k sebi, prekriži se i da posudu s tamjanom prvom do sebe. To se čini tri puta. Još se kadilo na Staru godinu navečer, na Novu

¹⁷ *Popićima* se na Šolti nazivaju ministranti.

¹⁸ Prema: Nikola, Mateljan, 2018. Svetkovina svetoga Stipana. *Kameni brod*. Redak. Split; str. 53. Mateja Burica, Tradicijska kultura u adventskom i božićnom vremenu na Šolti (diplomski rad). Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 27. siječnja 2020. 44.-45.

godinu u podne i na Tri kralja u podne.¹⁹ U mnogim zemljama, kao neradni dan, štuje se blagdan sv. Stjepana prvomučenika.

U Kaštelima, a najviše u Kaštel Starom štuje se sveti Stipan. Nekoć bi se popodne skupljalo ulje i masline za crkvu i pucalo bi se iz mušketa. Donosilo se i vino da svijet pije.²⁰

Od svetog Stipana počinje blagoslov kuća. Ukućani bi trebali bit na okupu kad dođe svećenik i treba ga dočekat otvoreni vrata, na stolu mora bit upaljena svijeća i križ na stolu. Svećenik poškropi kuću, a ostatak kuće i okolo kuće domaćin ili dijete kad svećenik ode dalje. Svećeniku se inače uvijek daje dar, suho meso, špek, novac ako i koliko se ima i može dati.²¹

5. Pučki običaji

Uz blagdan Sv. Stjepana Prvomučenika vezuju se brojni narodni običaji. Još u 19. stoljeću na Stjepanovo služinčad su mijenjala svoje mjesto. Mladi kalfe noću su činili bezazlene nepodopštine (Gorys 2003: 345.). Ponegdje se i položajilo.²²

5.1. Brgulja

Mnogi vjernici štuju sv. Stjepana kao zaštitnika svoje obitelji i rodbine. Brgulja je naziv za taj običaj. Brgulja (krsna slava, fjera, fešta) u Bosni Hercegovini spominje se 1466. godine. To je zajednička svetkovina župe, sela ili obitelji koji slave određenoga sveca, svoga nebeskoga zaštitnika. Svako selo ima svoju brgulju, blagdan sveca zaštitnika, kojemu je posvećena župna crkva, a pojedini zaseoci slave i blagdan sela kojemu je u njihovu zaseoku posvećena manja crkva ili kapela. Neka mjesta za brgulju su uzeli sv. Stjepana prvomučenika iako je crkva u njihovoj

¹⁹ Dolores Jakovljević zapisala je 2013. Kazala joj je Barbara Mitrović (Barica) (1935.) iz Vetova. (Rkp. zb. sv. 2013.)

²⁰ Ana Carev zapisala je 2010. godine. Kazao joj je Tonči Rokov rođen 1950., predsjednik Vatrogasnoga društva u Kaštelima. (Rkp. zb. sv. 2010.)

²¹ Slađana Miličević zapisala je 2010. godine u selu Ravan kod Busovače. Kazali su joj njezin djed Vlatko Petrovića iz sela Ravan pokraj Busovače rođen 30. svibnja 1939. godine i njezina baka Milica Petrović, (djev. Laštro, rođ. 17. rujna 1944. god.) također iz sela Ravan pokraj Busovače. (Rkp. zb. sv. 2010.)

²² O tome više: Dragić: 2019: 97.-.121.

posvećena drugom nebeskom zaštitniku. Tako je, primjerice u Runovićima Gospina crkva, a slavi se brgulja na Stipandan božićni. Običaj je da se na blagdan pozovu gosti i iz drugih sela i to oni kod kojih su oni bili pozvani na njihovu brgulju. Običaj je da se od svakog jela ponešto pošalje na dar i starijoj čeljadi od prijatelja uzvanika koji nisu mogli doći na brgulju (Domljan 2006: 169.) .

Stjepan Banović 1912. godine objavio je rad u kojem zaključuje: „Dosadašnje mišljenje ili bolje vjerovanje, da je slava krsnog imena čisto pravoslavna i srpska svetkovina, koju Srbi iza propasti svojega carstva, bjegajući pred Turcima, raznesoše po Herceg-Bosni, Dalmaciji i drugdje, definitivno je oboreno!” (Banović 1912: 265.-273.). Banović navodi brgulje u dvadesetak mjesta u primorju i Opuzenu.²³

²³ **Zaostrog:** Sv. Tri kralja služe: Banovići, Jelčići i Despoti (neki). Sv. Mijovila služe: Alfirovići i Bokšići, Sv. Jurja služe: Sučići, Vinci, Matutinovići, Kraljevići, Gjikovići, Kosovići (neki) i Berići. Sv. Martina biskupa služe: Kosovići. Parentići. Despoti i Medici. Sv. Nikolu biskupa služe: Pećari, Barbarići, Dragičevići i Kunparci, Sv. Luku služe: Bulati i Baletići. Sv. Ivana služe: Babici. **Drvenik:** Sv. Mijovila služe: Kostanići (za vrijeme Krajine knezovi), Ivićevići, Gabrići, Juranovići, Grubiše, Sv. Ivana božićnoga služe: Jagmići, Divići, Jelaši i Vitasovići. Sv. Luku služe: Vitasovići i Antunovići. Sv. Martina služe: Pećari, Kosovići i Delići. Sv. Petra služe: Burici. Sv. Tri kralja služe: Alači. **Podaca:** Sv. Mijovila služe: Španje, Prlende, Cvitanovići, Viskovići, Štule, Pribičevići, Tolići, Barišići i Rogulji. **Brist:** Sv. Martina služe: Borići, Marušići, Jurišići, Vežići, Veže i Šarići. Sv. Tri kralja služe: Miošići. Alesići i Dijane. **Gradac:** Sv. Martina služe: Jelačići. Sv. Nikolu služe: Raići, Juras. Obrezovanje Kristovo služe: Benići, Radelići. Sv. Tri kralja služe: Stipići, Pekići, Viskići. Mirkovići i Gojaci. Sv. Jurja služe: Šutići, Andrijaševići i Ujduri. Sv. Mijovila služe: Bartulovići i Šerići. Sv. Bruna služe: Korljani i Sinkovići.- (zapravo Sv. Tomu) Sve svete služe: Adari, Bilasi i Židići. **Baćina:** Sv. Tomu služe: Katići, Franići i Tomaševići. Obrezovanje Kristovo služe: Giljevići, Marinovići i Begovići. Sv. Mijovila služe: Bogunovići. Sve svete služe: Boškovići i Krilići. Sv. Tri kralja služe: Benići. Sv. Luku služe: Jelavići i Blaškovići. **Živogošće:** Sv. Petra i Pavla služe: Brajkovići i Glamuzine. Sv. Stjepana služe: Jukići, Skenderi, Jurline, Miljci, Kalabe, Škarice, Perići, Curevići, Klaričići, Kosovići i Gjikovići. Sv. Jurja služe: Franičevići, Orbići i Petričevići. Sv. Mitra služe: Jurakovići i Veže. Sve svete služe: Lozine, Majstrovići, Borovci i Veže. **Igrane:** Sv. Luku služe: Bakalići. Sv. Jurja služe: Bezeri. Sv. Križ (Uzvišenje Sv. Križa 14. rujna op. a.) služe: Miočevići i Rudelji. Sv. Mitra služe: Lulići. Kumrijići. Palkučići, Šimići. Vodopići, Antičići, Lovrići,

Stipanjdani su blagdani kada se u Grubinama kod Imotskoga slave dvije svečanosti: sveti Stipan prvomučenik i krsna slava - brdulja.

U Škabrnji Stipanju feštu za krsno ime drže Ražovi, Brkići, Gurlice, Jurjevći, a u Prkosu Tokići, Gravići.²⁴

Talijančići i Morovići. **Drašnice:** Sv. Nikolu služe: Urlci. Glučine, Prlaci. Pavišići, Čekići, Prgometi, Jerkovići i Matijaševići. Sv. Jurja služe: Krstići, Alači, Cvitanovići, Papići, Šulente i Viskovići. **Podgora:** Sv. Jurja služe: Bani, Devčići, Deani, Stojkovići, Velići, Sisarići, Kokici, Pavlinovići, Borići, Marinovići, Rosandići, Lunjevići, Sumići, Babici, Mlikote, Sundići, Gareljčići, Vulinovići, Roščići, Jakići. Kalabići, Jugovići, Kržanići, Radojkovići, Pezići. Bušići, Lozine, Pivčevići, Vrsaljke, Kunci, Anušići i Sokići. Sv. Marti na služe: Batoši, Pivčevići i Vranješi. Sv. Ivana »Usikovca« (Glavosijeka sv. Ivana 29. kolovoza op. a.) služe: Velići. Sv. Mijovila služe: Vodanovići i Miličevići. Sv. Luku služe: Buzetići i Gungići. Sv. Stjepana kralja ugarskoga služe: Kurtići i Merčepi. Sv. Križ služe: Radonići. Sv. Franu služe: Veličevići. Sv. Tri kralja služe: Miličići. Sv. Brunu služe: Španjići. Brnići i Mijotići. Sv. Matiju služe: Letice. Sv. Nikolu služe: Mišići. Sv. Stjepana služe: Mrkušići. **Vrgorac:** Sve svete služe: Raosi, Roje, Galici, Borovci, Bajalo, Katavići, Miljei, Nizići i Kopovići. Sv. Tomu služe: Martinci. Sv. Mijovila služe: Hercezi i Franići. Sv. Stjepana služe: Miletići. **Banja:** Sv. Tri Kralja služe: Tolići. Sve svete služe: Jelavići i Cikoje. **Kotezi:** Sve svete služe: Radići, Stankovići. Radonići, Rakići. Jolići, Ivičevići. Dujmovići. Mušani i Zaro. **Kokorić:** Sv. Jurja služe: Prvani (neki). Sve svete služe: Bulozii, Markovići i Pervani. **Sriduša:** Sve svete služe: Bulozii. Pervani i Katavići. Sv. Nikolu služe: Klinci. **Kljenak:** Sve svete služe: Nizići, Prnići, Vučci, Jurjevći, Culavi, Vukovići i Bobanci. Sv. Tri kralja služe: Bobanci. **Ravča:** Sve svete služe: Jelavići. Nikolići, Rakići, Radonićii, Trlini. Matkovići, Pranići i Jovići. Sv. Ivana služe: Vegari. **Višnjice:** Sve svete služe: Radići i Rakići. **Dragljane:** Sv. Mijovila služe: Majstrovii, Jovići, Vujčići i Vulete. Sv. Ivana božićnoga služe: Jelaši, Vukovići, Radelji i Grgići. **Zavojane:** Sve svete služe: Pivci, Luvaljke, Karduni. Marinovići. Matkovići, Jukići. Perici, Beusi, Čovići, Zekuljići, Ajduci, Božici, Vukovići, Čepići i Buklijaši. Sv. Nikolu služe: Ančići. Sv. Luku služe: Bokšići. Sv. Ivana božićnoga služe: Divići, Bajte i Zidići. Sv. Stjepana Prvomučenika služe: Boletići. **Kozica:** Sve svete služe: Vuletići, Jujinovići, Povici i Ivekići. Sv. Luku služe: Antunovići. Križov dan služe: Katići, Ravlići, Marasi, Begovići, Mijočevići i Štulići. Sv. Mijovila služe: Glavaši. Sv. Tri kralja služe: Bušelići. **Opuzen:** Sv. Mijovila služe: Dujmovići. Zonići. Lozine i Stanici. Sv. Martina služe: Vlahovići i Nikolići. Sve svete služe: Matići. Milići. Dominikovići, Ružićani, Šamići, Filipovići itd.

²⁴ Antonija Pavičić zapisala je 2010. godine u Škabrnji. Kazao joj je Zoran Ražov, rođen 4. veljače 1965. god., otac troje djece, koji se odmah nakon rata vratio u svoje selo i zamijenio dotadašnjeg kapelana koji je stradao u ratu. Zoran uz svoj stalni posao obavlja i posao kapelana, kako mi kažemo

U Runovićima na Stpanjdan, dvije su svečanosti. Dok jedni slave svetog Stipana, Isusova prvoga mučenika, drugi slave i svetog Stipana i brgulju. Tog dana svi iz župe, susjednih pa i drugih župa kod crkve su. Narod ruča kod kuće i ne vraća se do večere. Jedino brguljari idu na užinu s rodbinom i prijateljima. Na ručku kao i na užini svi pale svijeću. Pred Gospinom crkvom narodno veselje je sve do mraka. Jedno je kolo, rijetko dva. U kolu bi bilo 30-40-50 djevojaka i momaka. Jedna djevojka stoji u kolu, a momak izvan kola te navaljuje da prekine kolo ili se provuče ispod ruku i dođe do djevojke i poljubi je. Djevojka se čuva i brani, a i kolo je čuva. Ako momak ipak uspije doći do djevojke i poljubi je, tada kolari biraju drugi par. Tako se parovi mijenjaju. Također, igra se kolo u kojem se prikladna djevojka nalazi u kolu. Dok kolo igra i okreće se, djevojci se pripjeva:

*Ljubi Mare koga ti je drago,
ako nećeš nikoga,
šibaj more iz kola.*

Koga Mare poljubi njega utjeraju u kolo i pripjevaju mu.

Stariji ljudi i žene piju i razgovaraju. Stvaraju se nova i obnavljaju stara prijateljstva. Djeca se igraju na plovke ili na *oraje*²⁵ ili na bademe. Nekoć su majke kćeri povele kući čim bi sunce zašlo za Mračaj. Kad bi otišle djevojke, prestalo bi i kolo i završio bi dernek Stipanjan Božićnji. (Kutleša 1997: 273.)

sakrištana, u seoskoj crkvi Blažene Djevice Marije, održava seosko groblje i pomaže pri seoskim sahranama. Zoran je, kako se kaže, čovjek od naroda, ništa mu i za nikoga nije teško napraviti. Njega svi u selu znaju i on sve zna, iz šale ga znaju zvati i Škabrnjski Kupid jer je puno starijih cura i momaka *namirija*, koji su sad u sretnim brakovima. Bio je i jedan od začetnika Kulturnoga umjetničkoga društva Škabrnja koje je osnovano 14. srpnja 2000. i čiji je član od samoga početka. Zoran ne voli puno o sebi pričati, on kaže da je dovoljno da ljudi pričaju o njemu, a on se trudi da to bude najbolje.

²⁵ Oraj - orah.

5.2. Čestitarski ophodi

U Poljicima ujutro se pije rakija kao i na Božić. Svi ukućani zajedno ručaju, a svijeća gori za pokojne.¹²⁶ Toga dana se

²⁶ U hrvatskoj tradicijskoj kulturi iznimno je prisutan kult pokojnika. U Badnjoj noći mnoge se suze prolijevaju zbog sjećanja na preminule članove obitelji. U hrvatskoj tradicijskoj kulturi pale se dvije svijeće, od kojih je jedna bila za pokojne, a druga za žive. U Brijestu u Istri, nakon molitve dvije svijeće bi se stavile u kruh i zapalile. Jedna je svijeća gorjela za žive, a druga za mrtve. Pri tome bi se pazilo kako svijeće dogorijevaju: ako bi prije dogorjela svijeća za mrtve to je značilo da više treba moliti za mrtve i obrnuto. U novo-travničkome kraju na Badnju večer pale se svijeće za mrtve članove obitelji i moli se za njihove duše. Kad svi stariji posjednu za stol, djeca bi izlazila vani i u kuću ulazila sa zapaljenim voštanim svijećama u pšenici. Prvo bi pozdravili *Hvaljen Isus* a onda čestitali *Sretna vam Badnja večer*. U daljoj prošlosti, u Potoku kod Livna, pšenica se nije sijala nego bi se u posudu, najčešće drvenu bukaru, nasula najljepša pšenica i u nju bi se zaboje sviće. S prvim mrakom palila se svijeća lojanica koja je gorila cijele noći na svim prozorima kuća. Njihov plamen treperio je u spomen i za pokoj vični dušama koje su otišle u nebo. Paljenje svijeća na Božić za večerom, u posuškom kraju, uvijek predstavlja vrhunac božićnog slavlja. Sva kućna čeljad se okupe za stolom, a na stolu se postavi sve najbolje što ima za jesti i piti. Početak večere uvijek je počinjao molitvom u čast Porođenja, a zatim se molilo za pokojnike i one koji *nisu sa nama*. Po narodnom vjerovanju za božićnom večerom i paljenju svijeća prisustvuju i pokojnici iz jedne obitelji. Zato stol mora biti tako raskošno postavljen, kako bi pored živih bili zadovoljni i mrtvi. Za večerom, pale se tri svijeće u znak svetog Trojstva. Svijeće se stavljaju u posudu sa zelenim žitom, a ta posuda uvijek je bila omotana hrvatskom trobojnicom. Kada domaćin kuće upali svijeće to je znak da večera može početi. Tijekom večere obično se spominju oni koji nisu među ukućanima, koji su umrli ili su negdje u tuđini. U čast njima obično se prisjeća i spominju zajednička slavlja za Božić. Večera završava gašenjem svijeća, domaćin kuće uzme koru kruha utopljenu u crno vino, i praveći znak križa gasi svijeće, a zatim se prekriži i izmoli Očenaš. Narod je smatrao da svaka ugašena svijeća predstavlja jednog ukućanina i da se iz njih može čitati sudbina. Tako se gledalo koja je svijeća najviše izgorjela, i kuda je okrenut plamen prilikom gašenja svijeće. Ako je neka svijeća više izgorjela i okrenuta je prema nekom od prisutnih, to je značilo da će ta osoba uskoro umrijeti. Nekoć su se u Grudama tri svijeće obično stavljale u čašu sa zrnjem kukuruza. Nakon objedovanja molilo se pet Očenaša, pet Zdravo Marija, pet Slava Ocu i Vjerovanje, za mir i Božji blagoslov u obitelji. Obavezno se u molitvi prisjećalo i pokojnih iz obitelji čije se „trude uživalo“. Dok se molilo klečalo se po kući sklopljenih ruku. Nakon molitve gašene su svijeće. Obično ih je gasio najmlađi muški član obitelji. Djed bi mu umočio komad kruha u vino i uvijek pokazao s koje će strane početi gasiti. Gaseći svijeće govorio je *U ime Oca i Sina i Duva*

čestita: „Na dobro van doša Stipandan”. U crkvi se pjeva pjesma „U se vrime godišća”, a po svršetku mise svećenik čestita Stipandan. U Gornjim Poljicima iza ručka *mesari* idu po selu kupiti običajno meso župniku, blagoslovljenom vodom škrope kuću i ukućane, a kad uđu čestitaju Stipandan (Ivanišević 1987: 440.).

U Svinišću su nevjeste odlazile s muževima i djecom u rod čestitati Božić (jer se na Božić ostajalo kod kuće). Na taj dan svatko ima goste. Mladić, koji je na Božić dao jabuku curi (znak da joj nudi ženidbu), ide u goste k njoj. I tog dana se *užiga*²⁷ božićna svijeća. Ručak i užina opet su svečani. Poslije podne zajedničko je sijelo i pjesma.²⁸

Primoštenska je tradicija da se na Stipanje poslije mise svatko preobuče u najbolju robu. Svi stanari iz Južnoga i Burnoga Primoštena dolazili su posjetiti *seljare*. Seljari bi išli u povorci prema njima i sreli bi se kod Sv. Josipa koji je tisuću petsto metara od sela. Oko devet sati kalavale²⁹ bi se povorke *stanara* sa svih strana s puškama i kad bi došli blizu seljarske povorke bilo veliko pucanje. Onda bi počelo čestitanje, grljenje, ljubljenje, smijeh i pjevanje. Onda bi se *partilo* put sela pjevajući:

svetoga, Amen. Dok je on to izgovarao svi članovi obitelji bi se križali i svatko je trebao popiti po malo vina iz one čaše u koju se umakao kruh za gašenje svijeća. Komentiralo se čija je svijeća najviše izgorjela, jer bi stariji obično odredili čija je koja svijeća. Vjerovalo se da će brzo ovaj svijet napustiti onaj čija je svijeća najviše izgorjela, a ako su svijeće lijepo gorjele, te nisu treperile, govorilo se da će biti mira u kući. Zdjela sa svijećama ostavljala se do Nove godine. Ponovno su se palile svijeće i gasile s istim tim komadićem kruha. Nakon blagdana taj komadić kruha bio je kao neki blagoslov. Davao se u napoj domaćim životinjama, da i one budu zdrave, a kokošima se obično prospao onaj kukuruz u kojem su bile svijeće. (Dragić 2010:

Hrvati su, primjerice u: Livnu, Banjaluci, Šuici, Travniku, Busovači, Novom Travniku, Gučjoj Gori, Bihaću, Varešu, Zenici, jednu svijeću palili za mrtve, stavljali je u prozor gdje bi cijelu noć gorila.¹ U mnogim mjestima u Bosni taj se običaj sačuvao do naših dana.

²⁷ Užigati – upaliti.

²⁸ Ana Tafra zapisala je 2013. godine. Kazala joj je Tafra Smilje, rođena 1956. godine u Svinišću. (Rkp. zb. sv. 2013.)

²⁹ Kalavati - spuštati.

*Veselmo se Bog nas veselio,
U lipomu zdravlju veselju,
Mnogo lita i dobrih godina...*

Kad bi se došlo na Rudinu, onda bi se uhvatili u kolo i *balali*.³⁰ Toga dana običavalo se balati po cijelo popodne, a onda bi se kolo rasiklo na mala kola pa bi se išlo kućama na čestitanje.³¹

Primoštenski plesovi Šuljavica i Seljančica izvode se dva puta godišnje. Jednom je to na blagdan svetog Stipana. Tada stanovnici iz gornjih sela Primoštena dolaze do donjih sela i svi zajedno idu na misu. Iza mise pleše se *Primoštensko kolo*, svira Primoštenska glazba, koja je 2016. proslavila 90. godina postojanja. Stanovnike iz gornjih sela nazivalo se stanarima.³²

Sinjska je tradicija na blagdan svetoga Stipana ići u posjete rodbini i prijateljima. Ako su neki u svađi, toga se dana pomire i razgovaraju premda sutra opet ne govorili.³³

Zetovi su posjećivali punice i na Pelješcu, a one bi im darivala kitu od voća (suhe smokve, rogač i drugo voće nanizano na vjenčić), *čorape, terluke...*³⁴

U Lokvičićima nevjesta je s mužem išla svojim roditeljima.³⁵ Na sv. Stjepana u lloku odlazilo se u čestitare rodbini i prijateljima.³⁶

³⁰ Balati - plesati.

³¹ Sanja Cvitanović zapisala je 2010. godine. Kazala joj je Slavka Bolanča, rođena 14. 3. 1942. u Širokama kod Primoštena. (Rkp. zb. sv. 2010.)

³² Paula Tucanović zapisala je 2016. godine. Kazao joj je Ivo Soža, rođen 1956. u Primoštenu. (Rkp. zb. sv. 2016.)

³³ Antoniji Arbanas 2009. godine kazala je Ana-Marija Arbanas, djev. Šabić, rođ. 1930. (Rkp. zb. sv. 2009.)

³⁴ Jelena Krističević zapisala je 2010. godine u Orebiću. Kazao joj je Ante Kurilj (rođ. 1947. god.) u Mijacima gdje je živio do 1972., kada se s obitelji preselio na poluotok Pelješac, u Orebić. (Rkp. zb. sv. 2009.)

³⁵ Tanji Pezo u Lokvičićima kazala je u prosincu 2008. godine u svojoj kući u Splitu Slava Pezo, djevojački Bekavac, rođena 1947. godine u Lokvičićima. (Rkp. zb. sv. 2008.)

U Badljevini kod Pakraca na sv. Stjepana i sv. Ivana išlo bi se u kuće onih koji slave imendane. Na Kamenu se, za razliku od susjednih mjesta, na taj dan tradicionalno pjevalo:

*Stipan jur blaženi svakoga zove
svedbinu štovati današnji dan.
On umire radi vire, mladih lita.
Plemenita biše mu stavljena krunica ta.*

Tek drugoga dana se odlazilo čestitati rodbini s kojom još nisu izmijenili božićne čestitke. Obično bi prvi u kuću ulazio muškarac. Njega bi domaćini posjeli na slamu jer se vjerovalo da će kvočke mirno sjediti na jajima kada budu nasadena.³⁷

Na Stipanждан u širokobriješkom kraju zetovi bi tradicionalno dolazili kod punca i punice.³⁸ Na Stipanждан se išlo u crkvu u drugu najbližu župu. Moglo ići kud god se željelo ići kod prijatelja.³⁹ Na Stipandan zet i kćer s darovima idu kod punice na ručak. Punica daruje zeta košuljom ili nekim poklonom.⁴⁰ Novi zetovi bi išli u punica gdje bi ih dočekala grotulja i dobar ručak. Grotulja se sastojala od suhих smokava, orašaka, bajama, rogača, i sl. Sve bi se to nanizalo na konac, a između bi se stavilo šarenih papira i nanizalo na konac. Punica bi zetu

³⁶ Marijani Bošnjak kazala je u Iloku 2009. godine Milka Papić, djev. Bošnjak, rođena 1947. u Mostaru, u zatvoru. (Rkp. zb. sv. 2009.)

³⁷ Ivana Kop zapisala je svibnja 2007. godine u Badljevini kod Pakraca, a kazali su joj njezina baka Emilija Kop (djev. Magdić, rođ. 1936. god.). Otac je kazivačice Nijemac koji je nestao u Drugom svjetskom ratu. Obitelji Kop također su njemačkoga podrijetla. U kazivanju su sudjelovali i Ivanin djed Franjo Kop (rođ. 1934. g.) i Katica Grčević (djev. Matijević, rođ. 1935. godine). (Rkp. zb. sv. 2009.)

³⁸ Marijana Tomašević zapisala je 16. studenog 2012. Kazala joj je Mila Hrkać djev. Hrkać iz Izbična. (Rkp. zb. sv. 2012.)

³⁹ Marijana Tomašević zapisala je 16. studenog 2012. Kazala joj je je Veselka Brekalo iz Medinih Stanina, Crne Lokve. (Rkp. zb. sv. 2012.)

⁴⁰ Marina Kožul zapisala je 2012. godine. Kazala joj je Blagica Sesar djev. Ćuk, rođena 1942. godine u Kočerinu. (Rkp. zb. sv. 2012.)

prebacila grotulju oko vrata, a zet je darivao punicu *košuljkom*.⁴¹ Ovaj običaj posjećivanja sačuvan je u širokobriješkom kraju.⁴²

U grudskom kraju zetovi su odlazili kod punica na ručak, a punica bi ih darivala grotuljama (duhan u sredini, a okolo nanizane suhe smokve, suhe šljive, orasi i na kraju jabuka). Potom bi dolazili ostali gosti. Cijelo Božićno vrijeme hodalo se po selu i pjevala se „ganga putnički” i nazdravljalo se.⁴³

Svaki zet u posuškom kraju nekoć je bio dužan posjetiti kuću iz koje se oženio na Stipanjdani uvečer. Novi zetovi pogotovo su morali dolaziti u posjet na Stipanjdani i to tako da bi donosili darove svojim punicama, svastikama i prijama. Ti darovi obično su bili odjevni predmeti, a pogotovo meculeti⁴⁴ i marame. Zetovi su obično darivani čarapama i terlucima. Običaj je bio i da zetovi na Stipanjdani uvečer dave kokoši, i to ne samo punčeve već i susjedove. Koliko će kokošiju ili pijetlova biti zadavljeno ovisilo je o tome koliko zet želi istaknuti svoju hrabrost. Posebnu pažnju na ovaj dan, zetovi su dobivali od svojih punica jer su one nastojale što bolje počastiti svoga zeta jelom, pićem i darovima.⁴⁵ Taj običaj posjećivanja sačuvao se u Hercegovini.

Običaji posjećivanja i čestitanja Božića u livanjskom kraju su se promijenili. Običaj dolaska rodbine na *Stipendan* čuva se u obitelji Popović od 1875. god. kada su Popovići i došli u zaseok Stupe. U naše vrijeme taj običaj sačuvao jedino u obitelji Tihe i Sanele Popović. Tom se prigodom oko četiri sata poslijepodne u

⁴¹ Ivana Barać zapisala je 2010. godine. Ispričala joj je Ivica Barać (rođena 1942.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu. (Rkp. zb. sv. 2010.)

⁴² Ana Skoko zapisala je 2006. godine u Rasnom kod Širokoga Brijega. Kazao joj je Jago Skoko, rođ. 1942. godine. (Rkp. zb. sv. 2006.)

⁴³ Ana Mikulić zapisala je 3. 4. 2010. u Gorici. Kazala joj je Ana Sulić (djev. Bušić) rođ. 1932. u Gorici. Plesala i pjevala u KUD-u Sloga 16 godina. (Rkp. zb. sv. 2010.)

⁴⁴ Meculeti - ženski rubac za glavu (obično ženski). (Kraljević 2013: 177-178)

⁴⁵ Antonija Širić zapisala je 2010. godine. Kazao joj je Jerko Oreč, rođ. 1942. god. (Rkp. zb. sv. 2010.)

kući okupi i sedamdesetak ljudi. Običaj čuvaju tri obitelji od ukupno sedam „starijih kuća”.⁴⁶

U Rakitnu je na taj dan poslije mise bio *sobet*⁴⁷ - doček gostiju u selu Sutina. Rodbina, susjedi i prijatelji poslije mise jedni drugima su čestitali Božić i Stipandan. Čula se pjesma i igralo se kolo, a onda su odlazili svatko u svojih prijatelja u goste.⁴⁸

U Bosni je tradicija da rođaci zovu na užinu rođake. Uglavnom se ide onim rođacima u kojima netko ima ime Stipo, Stjepan. Užine su bogate. Služi se sve najbolje što ima u kući. Pije se vino i rakija šljivovica. Domaćin nazdravlja gostima, a gosti uzvraćaju prigodnim nazdravicama, primjerice:

*Ko je meni nazdravio,
Bog mu sreću naknadio!
Što želio, Bog mu poklonio!
A štogod milo, to i živo bilo!
Polje mu se zelenilo
Srce mu se veselilo!
Zdravi voci, korisni težaci!
Bog mu dao dobro ljeto:
Rodila mu svaka mliva
I rakija šljiva!
Bog mu dao konja vrani(h)
A volova plavi(h),
Ovnova stranorogati(h),
A jarcova brdorogati(h)!
Bile mu ovce prikriće dôće
A koze brda i doline!
Živio i veselio se!
Bog dao, pa srića jačala!*

⁴⁶ Saneli Popović 2010. godine kazala je Mara Rimac, rođ. Rimac 1926. god. (Rkp. zb. sv. 2010.)

⁴⁷ *Sobet* - gozba, slavlje, pir. (Kraljević 2013: 328)

⁴⁸ U Rakitnu 2007. godine Marijani Jelić kazale su Iva Ivanković (djev. Dumančić-Lević; 1924 god. Rakitno- Poklečani), Slavka Jelić (djev. Ćurdo; 1949 god. Široki Brijeg.) i spomenuta Lucika Mihalj. (Rkp. zb. sv. 2007.)

*S koje bi strane dolazili prijatelji, dosti,⁴⁹
S one strane raslo ti smilje i bosilje,
A s koje strane dušmani,
Bilo glibovito i panjovito!
Kad ti pošli dušmani kući,
U glibu se zavalili
Natrag se povratili!*

*Fala živio, krmke žirio!
Di god tuko, kući vuko
A kad ji klao i mene zvao
Ja ti falim, Bog ti plati! (Marković 1943: 204)*

Drugi dan Božića, na *Stipendan* u Vidošima kod Livna, ide se čestitati u one kuće gdje ima netko s imenom Stipan ili Stipo. Čestitalo se: „Faljen Isus i Marija, dobro vam došo Božić i Sveti Stipan”. Nakon mise sav narod, koji je bio u crkvi, išao je odatle na Rudine. Tu se skupi cijela župa. Kolo se igra muzika svira, *arniji*⁵⁰ momci se bacaju kamena s ramena. Cure šetaju u skupinama i čekaju momke koji će doći, ponuditi se za šetnju, odvrnuti curu i polako, *inglendišuc*⁵² s njome krenuti kući.⁵³

Drugi dan Božića, na svetoga Stipana išlo se u crkvu i tu je bio dernek. Svatko bi nosio jelo pred crkvu. Ako bi se kojem momku svidjela cura, on bi joj poslao zakićenu čašu po prijatelju. Cura bi mu vratila čašu s poklonom ako bi htjela odgovoriti. Čaša bi se kitila jabukom, čarapama, terlucijama ili nečim drugim. Tako se slalo i prijateljima.⁵⁴

⁴⁹ Dost - tur. prijatelj.

⁵⁰ Aran - snažan, jak, silan.

⁵² Ingledisati (engledisati) - razgovarati.

⁵³ Luca Šarić zapisala je 2010. godine u selu Vidoši kod Livna. Kazao joj je Ivan Omazić, rođ. 1938., Vidoši, selo pokraj Livna. (Rkp. zb. sv. 2010.)

⁵⁴ Ivani Marić kazala je Draga Marić (djev. Marić) u Gorancima kod Mostara, rođ. 1938. godine. Završila je četiri razreda osnovne škole. (Rkp. zb. sv. 2009.)

5.3. Koledanje

Koleda je riječ mnogostrukoga značenja. U usmenom su diskursu i nazivi: *kolenda*, *kolendra* (u Splitu i okolici), *koledva* (u Dubrovniku i okolici, Belom na otoku Cresu), a izvođači se nazivaju *koledaši*, *kolendaši*, *kolendraši*, *koledvaši*; te *kolojani* (u Zlarinu kod Šibenika), *koledžani* (kod Hrvata u Rumunjskoj, a u Gdinju na Hvaru ophod se zove *koledžanje!*⁵⁵); *junaki* i *ditići* kod gradišćanskih Hrvata. Nazivaju se i *koledvači* (Grgec 1943: 151.) te *koledžani*, *kolijani*. U Jelsi na Hvaru ophod se naziva *koledžanje*, *kolendanje*, *kolejanje*.⁵⁶ U Istri, Hrvatskom primorju pa i Lici nazivaju se i *firole* (prema pripjevu *firole*) (Gavazzi 1991: 201.) (Koleda znači: skupno pjevanje muške djece, mladića pa i odraslih ljudi; pjevanje (kolendanje) mladića djevojci pod *ponistrom*; obred, ophod, pjesma, čestitanje; božićni kruh, božićno darivanje, božićna vatra, božićna slama koja se na Badnju večer prostirala po sobi; Badnji dan, Novu godinu. Koleda znači i krijes koji se palio na Jurjevdan (23. travnja) i na Ivandan (24. lipnja) te krijes koji se palio za vrijeme biranja seoskih kraljeva (Lozica 2002: 173-176.). Koledom su se nazivale obredne vatre koje su palili uskoci. Kod gradišćanskih Hrvata koledati znači prositi (tražiti darove) (Meršić; Žganec 1964: 139.).

Postojanje koleda kod drugih slavenskih naroda svjedoče i nazivi: *koljada* (u ruskom), *koleda* (u srpskom, slovenskom, bugarskom, češkom, poljskom) (Zečević 1973: 21.). Neki etnolozi i antropolozi navode da naziv koleda potječe od imena praslavenske i sveslavenske božice *koleda* ili boga *koleda* (Gluhak 1993: 21-26; Belaj 1998: 137-138.).

Koleda baštini naziv prema grčkom i latinskom glagolu *caleo*, 2. što znači zazivati, pozivati, sazivati (Gluhak 1993: 328; Lozica 2002: 178.). Neki znanstvenici smatraju da naziv koleda

⁵⁵ Ivana Kardum zapisala je u svibnju 2007. godine predaju da su u Gdinju na Hvaru prve obitelji došle iz Slavonije i Bosne. Njegov zaselak Visoku osnovali su obitelji Visković i Ćurin, koji su s došli u 17. stoljeću s područja Crvenog Grma u Bosni i Hercegovini. (Rkp. zb. sv. 2007.)

⁵⁶ Tajana Zulejhić zapisala je u Jelsi na Hvaru 2004. godine. (Rkp. zb. sv. 2004.)

potječe od latinske riječi *kalendae* što znači prvi dan u mjesecu (Čubelić 1990: 72.).

Etnolozi, uglavnom, navode da su se koledarske pjesme izvodile oko Božića i nove godine. Slično pišu i leksikolozi: Bratoljub Klaić kolende tumači kao čestitke o novoj godini (Klaić 1980: 706.). Prema J. Šonji (2000: 464.) koleda je obredna narodna pjesma koja se pjeva uoči nove godine.

Međutim, informanti, primjerice, na Korčuli pripovijedaju da su se ti ophodi izvodili od svetoga Martina do Sv. tri kralja; na Braču se koledalo od svete Kate do Sveta tri kralja; u stolačkom kraju se veselalo od svetoga Nikole do Sveta tri kralja, a u božićno vrijeme veselalo se i u Račišćima na Korčuli itd.⁵⁷

Koledarske pjesme izvode se u skupinama koje najčešće čini pet do sedam mladića. Kod gradišćanskih Hrvata, koledarska je skupina brojala dvadesetak mladića. Koledari idu od kuće do kuće pjevaju, čestitaju imendan ili blagdan koji je toga dana te traže simbolične darove. Koledare su ponekad činili momci i djevojke zajedno. Pokatkad su to bili samo odrasli ljudi, a ponekad muška djeca.

5.3.1. Štefanjsko koledanje gradišćanskih Hrvata

Gradišćanski su Hrvati u svojoj novoj domovini sačuvali koledanje. Koledari se nazivaju *junakima*, a kad pjevaju koledarske pjesme, kaže se *jaču*. Hrvati su u Gradišću koledali na *Štefanje*; na Staro ljetu i na blagdan Sv. tri kralja (6. siječnja). Na *Štefanje* navečer mladići *jaču* pjesme gospodaru i gospođi i svoj kućnoj družini te ih hvale kao i njihov dvor na kojem je zelen bor, a pod njim je vrani konj na kojem sjedi sinak: *zlatom uzdom obuzdan, s misečinom potkovan. / V ruka drži jabuku, na jabuki kiticu, / na kitici ptica, dobro ljetu klica, / da bi urodilo žito i pšenica, / i to vino črljeno, ko je kot krv rumeno* (Meršić; Žganec 1964: 138-139).

Velika je sličnost te pjesme sa suvremenim zapisom pjesme iz Zlarina (v. Dragić 2008: 31.-32.). Prethodna je, međutim, još više sačuvala mitske elemente od zlarinske. Skoro

⁵⁷ Milovan Gavazzi navodi da se koledalo od svete Kate do Sveta tri kralja.

u svakom stihu su po dvije lirske mitske slike. Mladići su tu pjesmu izvodili od stana do stana u Pajngрту. U svakom su stanu dobivali *mali pinezni dar*. Koledari bi za dobivene novce kupili svijeće koje bi na Sv. tri kralja darovali na oltar u crkvi.

U Novom selu su navečer na *Štefanje junaki išli od stana do stana*. Kad bi stupili u stan, pitali bi „Je li slobod koledati?” Nakon domaćinova odgovora *slobod, slijedile bi jačke*, među kojima je i ova:

*Na sulici jabuka, na jabuki kitica,
na kitici ptičica, ptica je golubica,
ona lipo spiva svojemu gospodaru,
rodno ljeto zaziva, da bi mu rodilo
žito ino pšenica i va štali blago,
i črljeno vino, - podaj nam ga, gospodar,
ne ćemo ga zapiti, sviću ćemo kupiti,
ka nam bude svitlila od Celja do Rima.
Sveti Petar (v) Rimi, ti nam duše primi.
Sveti Jure jurošnik,
ti nam budi pomoćnik.
Kako j onde lipo, kade j dušam svitlo!
Kako j onde pusto, kade j dušam škuro!
Zdravi nas poslužili, zdravi nam i ostali.*

U leksiku te pjesme sačuvani su arhaizmi, primjerice: u lokativu imenice jabuka nije izvršena sibilizacija; arhetipski je epitet *črljeno vino*; instrumental *dušam* također je arhetipski. Književnost je zrcalo ljudi, naroda i čovječanstva. Navedena nam pjesma kazuje o starinskom običaju gradišćansko-hrvatskih koledara koji su od skupljenoga novca kupovali svijeće koje će svijetliti od Celja do Rima, a u Rimu će sv. Petar duše primiti i sv. Jure *jurošnik* bit će pomoćnik. U dvanaestom i trinaestom stihu stilska je figura poređenje koja alegorijski kazuje kako je ondje *lipo kad je dušama svitlo*, a kako je ondje pusto kad je dušama škuro. Koledari bi ophod završili zdravičarskim pozdravom iskazujući želju za zdravljem domaćina (Meršić; Žganec 1964: 138-139).

5.4. Kešetari

Kultno božično jelo u Bosni i Hercegovini, *keške* pripravlja se od istupanoga, kvašenoga i osušenoga najboljega ječma ili pšenice. Tako pripravljeno, ne soli se i vari s mnogo raskuhanoga sitnoga mesa, najčešće kokošnjega, bez kosti. Služi kao predjelo, a prethodno se podgrije na domaćem maslacu i posoli.

U stolačkom kraju poseban je događaj pripremanje *ćeškeka*. Za *ćešek* se nekoliko dana prije Badnjaka ječmeno žito uspe u vruću vodu a kada se zapari *istupa* se (istuče željeznom ćuskijom u posebnoj uskoj i oko 90 cm dugoj drvenoj posudi). Stupanje traje dva sata i više, a žito naraste do vrha stupe i ostavi da se suši. Na Badnji dan domaćica osušeno *istupano* ječmeno žito satre između dlanova kako bi se ljuske odstranile te u kotao slaže pileće meso i *ostupano* žito. (U stolačkom selu Brestovače *ćešek* se pripravlja smjesom pilećega mesa bez kosti, ječma i bravećeg mesa.⁵⁸) Kada to *provrije* miješa se satima, ponekad i dvanaest i više sati. *Ćešek* se nije solio već bi svatko sebi solio jedući. To je bilo obvezno jelo za Božić, Stipandan, Ivandan i Novu godinu.⁵⁹

U Rami se *keške* pravi od istupane pšenice u koju se stavi kuhano kokošje meso bez kosti. To se dugo kuha. *Keške* dugo može stajati.⁶⁰

Keške se i u naše vrijeme pripravlja u Rami, Konjicu, Tuzli, Bugojnu, Busovači, Kiseljaku, Kreševu, Fojnici, Modriči, Jajcu, Bihaću. Na Ustirami u Rami, busovačkom, fojničkom i kreševskom kraju poznat je ophod kešetara. To su momci koji

⁵⁸ Marijani Jerinić 2009. godine u selu Brestovače kod Stoca kazala je Dana Pažin rođena Bošković, 15. 3. 1942. završila pet razreda osnovne škole. (Rkp. zb. sv. 2009.)

⁵⁹ U Stocu 20. prosinca 2006. god. zapisala je Helena Raguž, a kazao joj je njezin otac Nikola Raguž. (Rkp. zb. sv. 2009.)

⁶⁰ Mirjana Čališ zapisala je u veljači 2008. po kazivanju Mare Zečević, rođ. 1947., u Rumbocima u Rami. (Rkp. zb. sv. 2008.)

su od Stipandana odlazili djevojkama u druga sela, a one su ih opsluživale kešketom.⁶¹

U južnoj Hercegovini koncem Drugoga svjetskoga rata prestao je običaj pripravljanja češkeka.⁶²

U lašvansko-lepeničkom kraju momci koji su od Stipandana odlazili djevojkama u susjedna sela zvani su kešketarima (Kristić 1956: 10-13).

U kreševskom i fojničkom kraju momci koji su na Stipandan odlazili djevojkama nazivani su *kešketari* (Kristić 1956: 10-13). Momci kešketari su busovačkom kraju nakon božićnih blagdana, odlazili u susjedne župe djevojkama.⁶³ Momci, koji su za ženidbu, zvali su se kešketari, a dolaze u kuću u kojoj ima cura za udaje. Cure bi njima posluživale keške: „To je k'o neko aš'kovanje.”⁶⁴

U nekim ramskim mjestima nakon ručka su bili organizirani čestitari, oni bi pjevali i došli svakoj kući u selu i čestitali Božić. Nijedna se kuća na Božić ne bi preskakala. Kako u kući nije bilo previše kašika, tako je svaki čestitar sa sobom nosio drvenu žlicu i nakon što bi jeo ponovno bi je vratio za pas do sljedeće kuće. Ti čestitari nazivani su kešketarima.

Od Božićne hrane, u kreševskom kraju, najviše se spremalo kešketa jer momci koji bi dolazili na sijelo djevojkama zvali su se „kešketari”, a djevojke na sijelu častile bi ih kešketom.⁶⁵ S obzirom na tu činjenicu da je pribor za jelo u stara vremena bio drveni, svaki bi momak ponio žlicu kad ide u

⁶¹ Navode se ona mjesta u kojima su autor rada i njegovi studenti proveli istraživanja. U mostarskom kraju i zapadnom dijelu Hercegovine nije poznato to jelo. (Moguće je da se i u drugim mjestima po Bosni pripravlja keške i da je nekoć bio običaj kešketara.)

⁶² Kazao mi je 2014. Stanislav Vukorep. (Rkp. zb. sv. 2014.)

⁶³ Branka Bagarić zapisala je 2007. god., a kazala joj je Kata Marković. (Rkp. zb. sv. 2007.)

⁶⁴ Gordani Vujica zapisala je 5. srpnja 2007. godine. U Drežnici kod Kreševa kazao joj je Marko Đerek (rođ. 1936., u Drežnice). (Rkp. zb. sv. 2007.)

⁶⁵ Sanela Vujica 2010. god. Kazala je Malina Kraljević, djev. Filipović u mjestu Crkvenjak pored Kreševa, rođ. 1937. god. (Rkp. zb. sv. 2010.)

„kešketare”, zadjenuo bi žlicu za pas i tako išao na sijela. Danas je taj običaj iščeznuo.⁶⁶

Stjepan dan je u Kreševu opći pučki blagdan, a posebice blagdan omladine. Pučka misa je u 11.00 sati i pjevana je za sve s imenom Stjepan, koji su živi, kao i za one koji su pokojni. Pozdrav na taj dan je „Čestit ti Božić i sveti Stjepan!”, a odgovor je: „Čestita Ti duša, Ti zdrav i veseo!” Nakon pučke mise igralo se kolo, poslije čega su mladići polazili u „kešketare”, kako bi igrali prstena⁶⁷ i ašikovali s djevojkama.⁶⁸ U Kreševu su dočekivani kešketari iz drugih mjesta.⁶⁹ Kešketarima se služilo keške i pače.⁷⁰

U Kreševu se tradicionalno pripravlja keške. Prije se keške kuhalo u aranijama.⁷¹ Nekoć je postojao ophod kešketara koji su hodali po selu gdje ima cura i iznosilo im se keške da jedu. Kešketari su hodali i po nekoliko dana. Znali su otići i dalje,

⁶⁶ Sanela Vujica zapisala je u siječnju 2010. godine u Kojcini kod Kreševa. Kazala joj je Kata Čiča, rođena u Kojcini pored Kreševa 1925. godine. (Rkp. zb. sv. 2010.)

⁶⁷ Igra prstena simbolizira zaručke sv. Josipa i Djevice Marije. Primjerice, u Majdanu kod Mrkonjić Grada, na sijelima su i stari i mladi igrali kapica (igra prstena). Svaki igrač je trebao imati kapu ispred sebe i uzeli bi od nekoga vjenčani prsten. Jedan igrač uzeo bi prsten u ruku i ruku zavlačio pod svaku kapu, ostavio bi prsten ispod jedne, ostali su trebali pogoditi ispod koje je kape i tko pogodi on sljedeći skriva prsten. Igra s prstenom povezivala se sa svetkovinom svetoga Josipa budući da je on bio Marijin zaručnik i zaštitnik obitelji. (vidi: Dragić 2020: 145-170.)

⁶⁸ Sanela Vujica zapisala je u siječnju 2010. godine na Glavicama kod Kreševa. Kazao joj je Anto Kraljević, rođen na Glavicama pored Kreševa 1931. godine. (Rkp. zb. sv. 2010.)

⁶⁹ Mihaela Pejčinović zapisala je 2010. godine. Kazala joj je Ana Trogrlić rođena Lukić, 1926. g. u Kojcini, Kreševo, član HKD Napredak, Kreševo. (Rkp. zb. sv. 2010.)

⁷⁰ Pače - hladetina, iskuhane životinjske noge i doda se bijeloga luka pa se razlije u tepsiju da se zgusne te se izreže na komade i služi za jelo (Kristić 1956: 11)

⁷¹ Aranija - velik kotao, kazan (Klaić 1980: 979)

primjerice, u Deževici i znali obilaziti sela od Božića do Sveta tri kralja.⁷²

5.5. Iskazivanje simpatija između mladića i djevojaka

U Murteru, na Stipanje izlazilo se iz kuće i odlazilo na čestitanje. Igralo se kolo i pjevalo. Dok su se za Božić nosile zagasitije boje, a na glavi *škuran*⁷³, na Stipanju bi se odjenule svjetlo plave svilene bluže, a na glavu bi se stavio *žutan*.⁷⁴ Bilo je uobičajeno da toga dana momak koji se prije toga zagledao s djevojkom, ode prvi puta službeno u kuću. Taj je dan bio određen za prošnju, a poslije bi se raspredalo koja je djevojka te godine bila isprošena.⁷⁵

Hrvatska katolička tradicija u Bosni i Hercegovini je ići u crkvu i poslije mise se sastaje i pije rakija, pjeva se ganga. Nekoć su cure momcima slale nakićene jabuke - grotulje. Grotulje bi se pravile tako sto bi se *provrtili* orašci, lješnjaci i nizali na konac, a konac bi se provukao kroz jabuku. S time bi se miješao obojeni papir da ljepše izgleda. Grotulje bi se nosile u torbi. Cure bi te grotulje slale momcima po svojim prijateljicama. Pred crkvom bi se cure i momci gađali jabukama. Tako su davali do znanja je li im se taj momak ili ta cura sviđa. Taj dan su se *zamirali*⁷⁶ momci i cure. Kad momak priđe curi najprije je pita je li slobodno, ako ona kaže da ostane, a ako ne kaže on mora otići. Poniženje je bilo ako momak sam priđe curama i one kažu da nije slobodno. Zato su momci uvijek išli u grupama. Ako momak *zamiri* curu i s njom prošeta, onda joj ide na silo. Na silo se išlo od 21 sat do 11/12 sati.⁷⁷

⁷² Mihaela Pejčinović zapisala je 2010. godine. Kazala joj je Lucija Mišanović, rođena Trogrlić 1944. god. u Kojcini kod Kreševa. (Rkp. zb. sv. 2010.)

⁷³ Škuran - ženski rubac tamne boje.

⁷⁴ Žutan - ženski rubac žute boje.

⁷⁵ Nevena Čudinov Turčinov zapisala je 2013 u Murteru. Kazala joj je Marija Jerat, rođ. 22. 1. 1937. djev. Jerat, Murter. (Rkp. zb. sv. 2013.)

⁷⁶ Zamiriti - zagledati i odabrati (Kraljević 2013: 417.)

⁷⁷ Marija Ćuk zapisala je 2011. godine. Kazala joj je Cvita Ćuk, djev. Marušić rođ. 1934. god. u Kočerinu kod Širokoga Brijega. (Rkp. zb. sv. 2011.)

Na Gorancima i u Gracu kod Mostara stari je običaj da djevojke momcima bacaju jabuke. Ako bi momak primio jabuku, značilo je da mu se djevojka sviđa. Djevojke su kitile čaše ili jabuke pa su davale momcima, a oni su morali nešto staviti u čašu, dinar ili neki poklončić za curu.⁷⁸ U neumskom kraju tradicija je da onaj momak koji stane s djevojkom da će je i ženiti.⁷⁹

U Hutovu se za mlade govorilo tko na svetog Stjepana bude sa svojom djevojkom ili mladićem taj bi se par ženio u toj godini. Na neki način bila je to i objava zaruka.⁸⁰

Na dernecima posebnu pozornost privlačile su djevojke koje se udaju, a one bi se posebno odijevale i pravile frizure. Ostale djevojke koje nisu bile za udaju, ali su imale svoga momka, tražile bi od njega da ih vodi u šetnju kroz puk. Šetnjom kroz puk djevojka bi znala da se sviđa momku jer je to bila jedna vrsta javnog dokazivanja da momak baš nju voli. Za djevojke čiji su momci odbili šetati s njima značilo je veliku sramotu i smatrale bi se ostavljenima. One bi se potrudile odmah naći drugog momka koji bi ih vodio u šetnju, a kako bi mogle prkositi svom prijašnjem momku. U slučaju da ne nađu nijednoga momka za šetnju, ona bi zamolila svoga rođaka ili susjeda da joj pravi društvo u šetnji. Djevojke koje su bile bez momka, a koje su uživale status seoske ljepotice šetale bi s više momaka dok se ne bi odlučile za jednoga. Tada je među momcima nastajalo nadmetanje koji će osvojiti djevojci srce.⁸¹

5.6. Umicanje djevojaka

Podrijetlo umicanja (uskakanja) seže u vremena turske okupacije. Djevojke su umicale (bježale, uskakale) sa svojim

⁷⁸ Helena Mandarić zapisala je u prosincu 2010. godine u Cimu kod Mostara. Kazala joj je Ljubica Kvesić rođena Vukoja 9. travnja 1933. godine. (Rkp. zb. sv. 2010.)

⁷⁹ Kazao mi je 2014. Stanislav Vukorep. (Rkp. zb. sv. 2014.)

⁸⁰ Valentini Marčinko ispričao je Marinko Marčinko rođen 1946. godine u Bjelimićima. (Rkp. zb. sv. 2009.)

⁸¹ Antonija Širić zapisala je 14. prosinca 2009. Kazao joj je Jerko Oreč rođen 1942. godine u Posušju. (Rkp. zb. sv. 2009.)

odabranikom kako bi izbjegle Pravo prve bračne noći (Ius primae noctis). U kasnijim vremenima djevojke su umicale ako su im roditelji branili da se uda za onoga koga voli. Do umicanja je dolazilo kada roditelji nisu imali sredstava da opreme djevojku za udaju. Tako bi se izbjegli troškovi udaje. Također, momci su umicali djevojke kako bi bili potpuno sigurni da njegovu izabranicu neće neki drugi njezin kandidat odvesti prije njega. Tako su momci često preskakali redovni put za ženidbu, to jest da djevojku prije zaprose. Djevojku s božićnog derneka odvede momkovi prijatelji i zatoče je u nečiju kuću u selu. Nakon što se sazna koja je djevojka odvedena i koji ju je momak umakao, započinje pucnjava iz pravca gdje je odvedena. Djevojke se nisu umicale na silu, ali bilo je i slučajeva kada neka djevojka namjerno se umakne nekom drugom momku i tako bi izazivale ljubomoru kod svojih momaka. Kako je u prošlom stoljeću moda umicanja uzela maha, tako su se i crkvene vlasti borili protiv toga i zabranjivali taj običaj. Takve zaruke morao je riješiti biskup i davati im dozvolu za brak.⁸²

5.7. Dan konjâ

Tradicija izvođenja konja i konjske utrke nastala je temeljem Djela apostolskih. Dakle, Savao je bio službeni svjedok Stjepanova mučeništva nakon kojega je jašući na konju krenuo u Damask pokoriti kršćansku zajednicu. Kad se približio Damasku, iznenada ga je obasjala svjetlost s neba. Srušio se na zemlju i začuo glas što mu govoraše: „Savle, Savle, zašto me progoniš?” Savao je upitao: „Tko si, Gospodine?” Čuo je odgovor: „Ja sam Isus kojega ti progoniš! Nego ustani, uđi u grad i reći će ti se što ti je činiti.” Savlovi suputnici čuli su glas, ali nisu vidjeli nikoga. Savao je otvorenih očiju ustao sa zemlje, ali ništa nije vidio pa su ga povelili za ruku i uveli u Damask. Tri dana nije vidio, niti jeo niti pio. U Damasku je bio neki učenik Ananija kojemu se Gospodin obratio. Ananija je odgovorio: „Evo me, Gospodine!” Gospodin mu je rekao: „Ustani, pođi u ulicu zvanu Ravna i u kući Judinoj potraži Taržanina imenom Savla. Eno, moli se; i u viđenju vidje

⁸² Isto.

čovjeka imenom Ananija gdje ulazi i polaže na nj ruke da bi progledao.” Ananija je odgovorio: „Gospodine, od mnogih sam čuo o tom čovjeku kolika je zla tvojim svetima učinio u Jeruzalemu. On ima od velikih svećenika i punomoć okovati sve koji prizivlju ime tvoje.” Gospodin mu je odvratio: „Pođi jer on mi je oruđe izabrano da ponese ime moje pred narode i kraljeve i sinove Izraelove. Ja ću mu uistinu pokazati koliko mu je za ime moje trpjeti.” Ananija je otišao u kuću, položio ruke na Savla i rekao: „Savle, brate! Gospodin, Isus koji ti se ukaza na putu kojim si išao, posla me da progledaš i napuniš se Duha Svetoga.” Odmah je Savlu s očiju spalo nešto kao ljuske te je progledao pa ustao, krstio se i uzeo hrane, okrijepivši se.⁸³ (Dj 9, 2-19)

Gavazzi u svojoj monografiji navodi da se o sv. Stjepanu (Stipanju, Štefanju) ima zabilježiti tek da se blagdan sv. Stjepana u sjevernim krajevima nazivao Danom konjâ jer se sv. Stjepan shvaća kao zaštitnik konja. Seljaci su toga dana izlazili s konjima vani. jahali ih ili se utrkivali. U prošlosti se u nekim mjestima, primjerice u Trsteniku u Istri znalo okupiti mnoštvo konja i njihovih gospodara. Stari je običaj bio da svećenik konje blagoslovi (Gavazzi 1991: 190.) U Fajdetićima u općini Draganić kod Karlovca momci bi u dugim povorkama na konjima projahali kroz selo, ulazili u dvorišta, pjevali i zabavljali se. Međutim, te su igre smetale bivšem režimu pa su ih ukinuli 1946. godine (Rihtman-Auguštin 1995: 132.)

U nekadašnjem selu Mičevcu koje je sada dio Zagreba, Štefanje se do Prvog svjetskog rata svečanije slavilo, poglavito u onim obiteljima u kojima imaju Stjepana, Stipu, Štefinu, Štefaniju,

⁸³ Obratio se na kršćanstvo, učinio pokoru u pustinji, uzeo ime Pavao i bio gorljivi propovjednik vjere u Isusa Krista. Prvi je širio kršćanstvo na Balkanu. U Filipima (današnjem Skopju) krstio je prvu Europljanku Lidiju. Rijeka, na kojoj je krštena, nazvana je Lidija. Po živoj predaji i ostacima zavjetne crkve propovijedao je i na Mljetu gdje su ga po izlasku iz mora napale zmijske otrovnice. Pavao ih je prokleo i oduzet im je otrov. U naše vrijeme na Mljetu nema zmijske otrovnice. Talijani su to preveli kao da se to dogodilo na Malti i stoga mnoštvo godišnje hodočasti mjestu na Malti gdje je po predaji Pavao oduzeo otrov zmijskim. Također, boravio je i u katakombi koja se nalazi pod Manastirom na Krki.

Šteficu. U noći između Božića i Štefanja *muzikaši* bi išli u domove i pjevali (Rihtman-Auguštin 1995: 132.).

Nekoć su se seljaci na taj blagdan u Slivnom utrkiivali konjima.⁸⁴ U Istri su seljaci izlazili s konjima, jahali ih ili se utrkiivali.

Sveti Stjepan je stara slava Marčinaka koju su donijeli iz Vjetrenika (zaseok Glumine), Donje Hercegovine. Taj dan bi se najčešće posvećivao konjima jer je sveti Stjepan zaštitnik konja. U Marčinaka bi se taj dan unosio se jaram od volova na kojem se palila svijeća.⁸⁵

U mnogim mjestima u Njemačkoj, Poljskoj i Skandinaviji s konjskim zapregama održavaju se hodočašća. Također, održavaju se svečanosti konja. U gornjoj Šleskoj se na svećenika ili posjetitelje crkve bacaju sjemenke zobi što simbolizira kamenovanje sv. Stjepana (Gorys 2003: 345.)

6. Vjerske lirske pjesme

Koliko je do sada poznato hrvatska vjerska lirska pjesma *Narodil nam se kralj nebeski* seže u 13. stoljeće. Ta se pjesma usmenom komunikacijom sačuvala do naših dana kao i božićne pjesme: *Bog se rodi u Vitliomi* (14. st.) i *Va se vrime godišća* (Botica 1996: 18.).

Mora se istaknuti da su neki povjesničari književnosti ustvrdili da je božićna pjesma *U se (=ovo) vrime godišća* prevedena s latinskog jezika *In hoc anni circulo* (Kombol - Novak 1996: 29.).

Na vjersku je liriku utjecala *Šibenska molitva* (koncem 14. st.) *pisana u ritmičkoj, recitativnoj prozi* (Frangeš 1987: 27.).

Od srednjega su vijeka u usmenoj komunikaciji legende o svetom Juri, kralju blaženom Vladimiru,⁸⁶ svetoj Katarini i dr. Među tim legendama je i legenda o sv. Stjepanu prvomučeniku:

⁸⁴ Antonija Vuletić zapisala je 2006. godine u Slivnom. Kazala joj je Mirjana Vuletić (rođ. 1959. god.). (Rkp. zb. sv. 2006.)

⁸⁵ Valentini Marčinko kazao je spomenuti Marinko Marčinko. (Rkp. zb. sv. 2009.)

⁸⁶ Dukljanski kralj Vladimir u Katoličkoj crkvi beatificiran je, a u Pravoslavnoj crkvi je kanoniziran.

*Stipan jur blaženi svakoga zove,
svedbinu štovati današnji dan,
mrtvačke gorkosti njegove muke,
tvrdim što kamenom zlotvor mu da.*

*On umire – radi vire,
mladih lita – plemenita,
biše mu krunica stavljena tad,
biše mu dvorove odoše svi.*

*Prvenac – mučenik Crkva ga zove,
koji no Isusa slidi u svem,
proliti, pridati krvcu je htio,
zato je slava velika njem.*

*Ispod stina – gleda Sina,
Božjeg gori – ki svit stvori,
gdi sidi na desnu uz Oca svog,
gdi sidi na desnu uz Oca svog.*

*Duha bo Svetoga napunjen biše,
glasitelj – Isusov, istinit, prav,
čudesno stvarajuć velika dila,
kojima opri se zli narod sav.*

*Sude kriva – jer dariva,
dobra svima – što ih ima:
nauke, milosti i vični raj,
nauke milosti i vični raj.*

*Stipane, dostigni milost i nama,
Tvoje da slidimo stope svi mi.
Trpiti hrabreno viru za Krista
s izgledom što nam ga podade Ti.*

*Tebe slidit – pak i vidit,
gdi u raj - ne pristaju,*

*Svevišnje radosti dokle je Bog,
Svevišnje radosti dokle je Bog.*⁸⁷

Sadržaj navedene pjesme u suglasju je s Djelima apostolskim.

Crkveni pučki pjevački zbor Župe svetog Stjepana prvomučenika čuva tradiciju pjevanja staroslavenskog napjeva *Sidoše knezi i protiva meni govorahu*. Pjeva se na početku svete mise:

*Sidoše knezi i protiva meni govorahu
I zločinci progoniše mene:
Pomozi mi, Gospodine, Bože moj,
Jerbo sluga Tvoj upravljaše se
Po opravdanjih tvojih.
Blaženi neporočni u putu
Koji idu po Zakonu Gospodinovu.
Slava Ocu i Sinu i Duhu Svetomu
Kako biše u počelo, tako sada i vazda
I u vike vikov.
Amen.*⁸⁸

Pronađen je i tekst pjesme o *Kraju Rajskom* i o *Mučeniku blaženom*, svetom Stjepanu koji *bez griha vesel uzleti gori na rajске radosti*:

*Jučera Kraja Rajskoga štovasmo sveto rođenje
danas Stipana svetoga slavimo trudno mučenje.
Jučer svemogi Stvoritej sajde s Nebeske palače
da kako pravi Spasitej sve naše grihe proplače.
A danas Stipan Prisveti od ove plačne žalosti
bez griha vesel uzleti gori na rajске radosti.*

⁸⁷ Kristina Klišanin zapisala je 2009. godine u Kaštelima. Kazala joj je Rozarija Bejo (rođ. 1952. god.; djev. Ivić) (Rkp. zb. sv. 2009.)

⁸⁸ Vidi: Matea Burica, nav. dj.

*Jučer jedini Sin Boga Rajske pokoje promini
da posrid svita ovoga nepokojan se učini.
Danas Vojnika Božjega duša iz tila izajde
od smrtna svita ovoga da na čistoću uzajde.
O Mučeniče blaženi, tvoje su slave i dike
molimo te poniženi čuvaj nas od zla u vike.
Amen.⁸⁹*

7. Našašće relikvija sv. Stjepana prvomučenika

Mjesto Stjepanova mučeništva smatra se 350 metra sjeverno od ulaza u Damask. Na tom su mjestu, pronađeni temelji crkve sv. Stjepana prvomučenika, koju je dala izgraditi carica Eudokija između 455. i 460. godine. Grob sv. Stjepana vjerojatno se nalazi u selu Kafar Gamaliju koje je nedaleko od Jeuzalema (Gorys 2003: 345.).

Prema legendi svećenik u Palestini, Lucijan u viđenju je doznao gdje se nalazi Stjepanovo ukopano tijelo (Badurina 1990: 547). Svećenik Lucijan svečeve relikvije je 415. donio u Jeruzalem. Odatle su relikvije prenesene u Carigrad, a 560. godine u Rim uz tijelo sv. Lovre. Prema legendi sv. Lovro se okrenuo na bok i pružio ruku sv. Stjepanu. Otuda postoji izreka „otmjeni Španjolac” (Badurina 1990: 548). Lijeva Stjepanova ruka od 1141. godine nalazi se u samostanskoj crkvi Zweifalten (Gorys 2003: 345.).

7.1. Štovanje

Uoči brgulje *Našašća relikvija sv. Stjepana prvomučenika* domaćica prije večere blagoslovljenom vodom poškropi kuću, ukućane, pojate i stoku. Pripremala su se posna jela: soparnik, bakalar, pilo se vino iz bukare. Ujutro se išlo na misu, održala bi se procesija u kojoj se nosio kip ili slika sveca koji se tog dana štuje. Poslije mise bi se okupili i stari i mladi, družili se, igrali kolo, pucali iz maškula, itd (Domljan 2006: 169.).

Najsvečaniji dan u Opuzenu, onaj je dan kada se slavi dan sv. Stipana, zaštitnika mjesta. Taj dan naziva se i blagdan

⁸⁹ Isto.

Našašća tijela sv. Stjepana prvomučenika. U Opuzenu na taj veliki dan svetu misu redovito drži svećenik iz drugih župa. Toga dana tradicionalno je u mjestu veliki sajam još nazivan i *dernek*.⁹⁰

U Brelima je župna crkva posvećena sv. Stjepanu. Crkva je sagrađena 1891. kod groblja. Ta crkva je treća crkva na istom mjestu. Dan općine Brele slavi se na spomendan Našašća relikvija sv. Stjepana prvomučenika, 3. kolovoza.

U Gabeli⁹¹ su postojale tri crkve: sv. Stjepana prvomučenika, sv. Ante i sv. Marije. Turci su crkvu sv. Stjepana opustošili, crkvu sv. Ante pretvorili u džamiju, a onu sv. Marije potpuno srušili. U mjestu Gabela, u mjesnoj kapelaniji sv. Stjepana prvomučenika, neki je Turčin, veli Bakula, poput proroka kazao: „*Sulejman neće dugo uživati tvrđavâ koje je popravio crkvenim kamenjem.*” To proročanstvo se obistinilo godine 1694. kada je general mletačkih vojnih četa preoteo Gabelu od Turaka. Tada su Turci u spomenutim utvrdama i u kuli iznad Struga pretrpjeli strašan poraz. Od mnogo tisuća, samo ih je nekolicina izbjegla smrt. Pred velikim oltarom sv. Stjepana u Gabeli bio je grob plemenite obitelji Šantić s uklesanim njezinim grbom. Gabela je za vrijeme mletačke okupacije bila granica između turske i mletačke države pa su se tu naplaćivale carine, po čemu su joj Turci i dali ime, a prema talijanskoj riječi. Puk je u Gabeli dvije kule dugo zvao imenima sv. Stjepana i sv. Ante.⁹² (Bakula 1970: 73.)

Sv. Stipan je zaštitnik župe Gorica - Sovići. Crkva Našašća relikvija sv. Stjepana prvomučenika. Starohrvatska crkva u Šamotorju u Gorici sagrađena je u 9. stoljeću. Srušena je u prvoj polovici 17. stoljeća. Tome mjestu puk je dugo hodočastio ispunjavajući svoje zavjete, pobožno ljubeći razbacano sveto kamenje te obilazeći ruševine na golim koljenima (Dragić 1996: 26.). Krajem 50-ih godina 19. stoljeća župnik fra Petar Bakula na

⁹⁰ Tea Ercegović zapisala je 2011. godine u Opuzenu. Kazala joj je Jagenka Renić, djev. Franić. (Rkp. zb. sv. 2011.)

⁹¹ Gabela pripada općini Čapljina.

⁹² Tvrđavama i kulama sultan Sulejman je dao ime sedeislam (muslimanske njive).

temeljima nekadašnje crkve sagradio je novu crkvu. Gorička crkva je najstarija živuća crkva u Hercegovini. Ona je bila razrušena za vrijeme velikoga potresa, a nedavno je obnovljena. U podu crkve su pronađeni brojne vrijedne stvari i nepoznati zemni ostatci.

Dan prije *Stipajdana* je zapovjedni post i nemrs u Sovićima i okolnim selima. Večer prije Stipajdana krave bi se gonile u polje na ispašu i bile bi cijelu noć, a pastiri bi ih čuvali kako bi na blagdan mogli ići k misi i na dernek.⁹³ Ujutro, na Stipajdan, bi se spremala zaprežna kola u koju bi netko od muške čeljadi stavio hranu za konja i *mutape*.⁹⁴ Žene bi spremale hranu za ručak, a ista bi se blagovala na ledini u Gorici. Od kuće bi se nosili *ušćipci*,⁹⁵ kokoš ili pijevac, kravliji sir, pršut i vino, a na derneku bi kupili pivo. Bogatiji bi na derneku kupili i pečene janjetine.

Prije derneka bi išli k misi. Prije mise bi bila procesija. Seoski mladići bi nosili kip sv. Stipana i bili bi obučeni u narodnu nošnju. Za vrijeme procesije nekoliko mladića popelo na zvonik i ručno bi zvonili zvonima. To su radili i za vrijeme mise pri podizanju tijela i krvi Kristove.

Nakon mise bi svi išli na ledinu ispred kuće Mate Galića (Đatića) i tu bi blagovali hranu koju su ponijeli sa sobom. Djeca bi se vozila na *ringišpilu*, a momci i cure su *ćosali*.⁹⁶ Stariji bi išli posjetiti rodbinu i prijatelje. Sviralo se na gusle i diple. Grupe cura i momaka su pjevale gangu i igrale kolo.⁹⁷ U Gorici i okolnim mjestima sačuvana je predaja o događaju iz 1711. godine.⁹⁸

⁹³ Dernek - veselje, sijelo.

⁹⁴ Mutap - pokrivač od kostrijeti za konja. (Kraljević 2013: 191)

⁹⁵ Uštipak (ušćipak) - poslastica (slani kolač) od dizana tijesta pečen na tavi u vrućem ulju. (usp. Kraljević 2013: 389.)

⁹⁶ Ćosati - ašikovati, ljubovati.

⁹⁷ Martina Vlašić zapisala je u Sinju 2009. god. Kazao joj je njezin otac, Jerko Vlašić, koji je rođen u Sovićima 1959. god., ali već 30 god. živi u Sinju. (Rkp. zb. sv. 2009.)

⁹⁸ Dizdar, zapovjednik tvrđave goričke imao je jedinicu kćer, Eminu. Tri niza dukata žutih bila su joj oko vrata, krupni biseri bjelji od labudova perja pleli su joj se oko kose, žute kao žitni klas; nosila je svilene dimije, plave kao nebo, prsluk od crvene kadife, zlatom izvezene, priljubljen oko tanka struka. Kapica zlatom

Tradicionalno se na blagdan pali svitnjak (krijes)⁹⁹ na brdu Zavala. Krijes u narodnom vjerovanju ima apotropejsku funkciju.¹⁰⁰ Od 2009. godine u župi Gorica-Sovići djeluje Bratovština sv. Stjepana prvomučenika.

8. Zaključak

Premda je prije raspeća Isusa Krista mučeništvo podnio sv. Ivan Krstitelj oko 29. godine, a spomen na smaknuće Ivana Krstitelja slavi se 29. kolovoza. Taj dan je u Katoličkoj Crkvi spomendan Glavosijek sv. Ivana Krstitelja. Sveti Stjepan nazvan je prvomučenik jer je nakon raspeća Isusa Krista, oko 36. godine prvi svojom mučeničkom smrću posvjedočio vjeru u Isusa Krista. Dostojanstveno podnoseći mučeništvo Stjepan je molio

našarana pokrivala joj je glavu, a s kape zlatna kita do pleća joj je sezala, a đemalije na nogama vrijedile su punih sto dukata. Bila je ljepotica nad ljepoticama. Aga imotski imao je sina Muju, nadaleko čuvena kao konjanika, hrabra kao junaka i strašna megdandžiju. O njemu se pripovijedalo kao o Kraljeviću Marku. Jedni vele da je kroz mnoge opasnosti glavu iznosio, drugi da je s vilama ljubav provodio, treći da je s hajducima bitke vodio. Jednom je ugledao kćer dizdara goričkog, silno se u nju zaljubio, a djevojka mu je ljubav uzvratila. Međutim, sin imotskoga age imao je suparnika u sinu bega Runovića, kojega su zavoljeli djevojčini roditelji i odlučili njemu dati lijepu Eminu. Svadba je bila zakazana na Stipanjdani. Na taj dan okupio se nebrojen narod ispred crkve da kolo igra njima u čast. U kolu su bili sin age imotskoga i bega Runovića s dizdarem. Na jedan put začule su se kubure. Mujo imotski i Halil runovički na sablje su se potjerali. Mladoženji runovičkom loša sreća bila i Mujo imotski mu je glavu odrubio. Tada je on zgrabio svoju mladu, spustio je na konja i zaletio se niz goričko polje pjevajući: *O ružice svih druga carice! / Kolo se je vilo i dovilo. / Lež u krilo moje lipo zlato! / Poletimo put ravnoga Imotskoga. / Kao sjajna na nebu Danica! / Do vijeka, moj dragi anđele!* To se dogodilo godine 1711. na Stipanjdani. Zapisala je Dijana Brzica 2004. godine u Grudama. Pripovijedali su: Iva Brzica (rođ. 1930.) i Jerko Brzica (rođ. 1926.). (Rkp. zb. sv. 2004.)

⁹⁹ Krjesove puk zove: *kres, kris, krijes*, po Dalmaciji *koleda, svitnjak, cvitnjak*, na Braču *prosvit, svitnjak, oganj, vatra*, na Visu *ogonj*, u dubrovačkom kraju *oganj*, u Bosni *cvitnjak (cvijetnjak)*, u Kreševu i Kiseljaku *janjgija*, u Rami i zapadnoj Hercegovini *svitnjak*, u južnoj i istočnoj Hercegovini *kres*.

O tome više: Dragić 2019: 281.- 291.

¹⁰⁰ Apotropejski običaji, obredi i pjesme, vezani su za kultove, a cilj im je: odvratanje demonskih sila od ljudi, domova; stoke, štala; doprinos zdravlju i ljepoti; povećanje rodosti polja, livada, njiva, vrtova; liječenje bolesti. Neki apotropejski obredi imaju magijske poganske karakteristike, a neki su kristijanizirani. (O tome više: Dragić 2007: 369.-390.)

„Gospodine Isuse, primi duh moj!” Potom se bacio na koljena i povikao: „Gospodine, ne uzmi im ovo za grijeh!” Tada je usnio. Nakon raspeća Isusa Krista bilo je to prvo mučeništvo kojim se posvjedočila vjera u Isusa Krista. To se dogodilo oko 36. godine.

Sv. Stjepan prvomučenik svetac je koji ima blagdan 26. prosinca i spomendan 3. kolovoza. Sv. Stjepan prvomučenik višestruki je zaštitnik te se uz njega vezuju mnoga čudesa. Štovanje sv. Stjepana prvomučenika na prostoru od Istre do Cavtata te Zahumlja (današnje Hercegovine) seže u 6. stoljeće, a ogleda se u starokršćanskim crkvama iz toga i kasnijih razdoblja. Blagdani sv. Stjepana, u vjerskom i folklornom smislu, bogati su. Mnoge obitelji slave brgulu na blagdane sv. Stjepana.

Na blagdan sv. Stjepana (božićnoga) za zajedničkim objedom na kojemu je obitelj, rodbina i uzvanici pali se svijeća za pokojne. Na blagdan 26. prosinca na konjima i kočijama u nekim mjestima hodočasti se crkvi sv. Stjepana. Svećenici blagoslivljaju konje i hranu za konje. Izvode se konji, vrše se utrke konja. Mladići i djevojke iskazuju međusobne simpatije. U nekim mjestima vjerovalo se da će mladić oženiti djevojku s kojom šeta kroz puk. Iz višestrukih razloga od turske okupacije do konca 20-ga stoljeća događala su se umicanja djevojaka. Blagdan prate čestitarski ophodi koledara, veselara, kešketara i drugi. Zetovi sa svojim suprugama posjećuju i darivaju punca i punicu.

Pred spomendan *Našašća relikvija* vrše se trodnevne pripreve, post i ispovijed. Uoči blagdana pale se krjesovi. Neke obitelji brgulu slave na blagdan Našašća relikvija. Štovanje sv. Stjepana prvomučenika ogleda se i u mnogim sanktonimima.

Za blagdan kao i za spomendan sv. Stjepana prvomučenika organiziraju se velika narodna veselja.

Literatura

1. Badurina, Anđelko (ur.) *Leksikon ikonografije, liturgike i simboličke zapadnog kršćanstva i uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. 1990.
2. Bakula, Petar. 1970. SCHEMATISMUS topografico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina Sub regimine spirituali Fratrum Min(or)um Observ(ant)um Sancti Francisci pro Anno Domini 1867., Spalati. Typis Antonii Zannoni 1867. Hercegovina prije 100 godina ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867. (preveo dr. Vencel Kosir) Mostar. 1970.
3. Banović, Stjepan. O porijeklu slave krsnog imena. Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Knjiga I, Godina XXIII, Sarajevo. 1912. 265.-273.
4. Belaj, Vitomir. Hod kroz godinu. Zagreb: Golden marketing. 1998.
5. Biblija, Stari i Novi zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. 1980.
6. Botica, Stipe. (pr.) *Usmene lirske pjesme*. SHK. Zagreb: Matica hrvatska. 1996.
7. Braica, Silvio. Božićni običaji. *Ethnologica Dalmatica* 13 (1). Split: Etnografski muzej. 2004. 5.-26.
8. Čubelić, Tvrtko. *Povijest i historija usmene narodne književnosti*. Zagreb. 1990.
9. Domljan, Žarko (ur.) *Omiš i Poljica*. Zagreb: Naklada Ljevak; Omiš: Poglavarstvo grada Omiša. 2006.
10. Dragić, Marko. Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkvenopučkoj baštini. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIII (2). Zagreb: Kršćanski akademski krug (KRAK). 2020. 145-170.
11. Dragić, Marko; Dragić, Helena. Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini, *Croatica et Slavica Iadertina* 15 (1). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru. 2019. 275.-329.

12. Dragić, Marko. Srećonosni gost u hrvatskoj kulturnoj baštini i europskom kontekstu *Ethnologica Dalmatica* 26 (1). Split: Etnografski muzej. 2019. 97.-121.
13. Dragić, Marko. Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora. *Časopis za hrvatske studije*, 7 (1). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. 2011. 61.-88.
14. Dragić, Marko. Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata. *Crkva u svijetu*, 45 (4), Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu. 2010. 467.-488.
15. Dragić, Marko. Koledanje i veselanje u hrvatskoj tradiciji. Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, 1. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. 2008. 21.-43.
16. Dragić, Marko. Apotropijski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, *Croatica et Slavica Iadertina* 3 (3). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru. 2007. 369.-390.
17. Dragić, Marko. *Zakopano zvono*. Baška Voda: Mala nakladna kuća Sv. Jure. 1996.
18. Frangeš, Ivo. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb - Ljubljana: MH. 1987.
19. Gluhak, Alemko. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec. 1993.
20. Gorys, Erhard. *Leksikon svetaca*. Jastrebarsko: Naklada slap. 2003.
21. Grgec, Petar. *Hrvatske narodne pjesme*. Zagreb: Hrvatska državna tiskara. 1943.
22. Hilje, Emil. Prilog povijesnoj topografiji zadarskog otočja. *Folia onomastica Croatica* 3. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 1994. 49.-76.
23. Ivanišević, Frano. Poljica, narodni život i običaji, reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa. Split: Književni krug Split. 1987.
24. Janeković Römer, Zdenka. Štovanje sv. Stjepana Prvomučenika u ranosrednjovjekovnom Dubrovniku: mučeništvo u temeljima grada, komune i (nad)biskupije. *Anali Dubrovnik* 57. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU. 2019. 9.-28.

25. Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH. 1980.
26. Kombol - Novak. *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*. Zagreb: Školska knjiga. 1996.
27. Kovačić, Vanja. *Ranokršćanska crkva u Stipanskoj luci kod Pučišća*. Prinosi povijesti umjetnosti u Dalmaciji. 38 (1). 1999. Split: Književni krug i Konzervatorski odjel u Splitu. 1999. 89.-105.
28. Kraljević, Ante. *Ričnik zapadnohercegovačkoga govora*. Široki Brig - Zagreb: Matica hrvatska; Dan. 2013.
29. Kutleša, fra Silvestar. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski: Matica hrvatska ogranak Imotski. 1997.
30. Lozica, Ivan. *Poganska baština*. Zagreb: Golden marketing. 2002.
31. Marković, Tomo. *Hrvatski Božićni običaji u Bosni i Hercegovini*. *Croatia sacra*. Zagreb: Hrvatska Bogoslovska akademija. 1943. 21-22.
32. Menalo, Romana. *Crkva Svetog Stjepana u Barama u Stonskom polju*. *Starohrvatska prosvjeta* III (36). Split: Muzej arheoloških spomenika. 2009. 259.-282.
33. Meršić, Martin.; Žganec, Vinko. *Jačkar (hrvatske narodne jačke iz Gradišća)*. Čakovec: Novinsko-izdavačko i štamparsko poduzeće. 1964.
34. Piplović, Stanko. *Promišljanja o bazilici Sv. Stjepana pod borovima u Splitu*. *Croatica Christiana periodica* 19 (36). Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet. 1995.11.-18.
35. Rihtman-Auguštin, Dunja. *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*. Zagreb: Golden marketing. 1995.
36. Stojanović, Antun. *Opisanje mog života*. Osijek: Matica hrvatska Osijek. 2000.
37. *Srpski rječnik, istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*. Skupio ga i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić, 1852. u Beču u štampariji jermenskoga namastira.
38. Škrobonja, Ante. *Sveti od zdravlja. (Ilustrirani leksikon svetaca zaštitnika)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. 2004.

39. Šonje, Jure (ur.) *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga. 2000.
40. The Golden Legend or Lives of the Saints. The Life of S, Stephen, Compiled by Jacobus de Voragine, Archbishop of Genoa, 1275. First Edition Published 1470. Englished by William Caxton, First Edition 1483, Edited by F.S. Ellis, Temple Classics, 1900 (Reprinted 1922, 1931.) Volume III. Mediaval Sourcebook Fordham Volume II pp. 68. <http://www.fordham.edu/halsall/basis/goldenlegend/Golden-Legend-Volume2.asp>
41. Tolić, Željko. Početak i najranije širenje Crkve: od 30. do 36. godine. *Služba Božja* 58 (4). Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu. 2018. 465.-493.
42. Topić, Nikolina; Radić, Ivana; Rajić Šikanjić, Petra; Ilkić, Mato. Crkva Sv. Stjepana u Dubrovniku - višefazno groblje i inventar nalaza. *Anali Dubrovnik* 57. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU. 2019. 55.-143.
43. Zečević, Slobodan. *Elementi naše mitologije u narodnim obredima uz igru*. Zenica: Izdanja muzeja grada Zenice, Radovi V. 1973.

ST. STEPHEN PROTOMARTYR IN THE CROATIAN CULTURAL HERITAGE

(Summary)

Paper discusses St. Stephen Protomartyr who was among the first seven deacons which were chosen by the apostles after the Ascension of Jesus Christ. He helped the poor and was a zealous preacher of faith in Jesus Christ. That bothered the Jews and so they defamed him that he spoke against Moses. He was taken in front of a pagan high priest where he gave a fierce philippic. An enraged crowd stoned him, but mortally wounded St. Stephen kneeled and prayed for his murderers: "Lord, do not hold this sin against them."

Worship of St. Stephen Protomartyr goes back to the year 380. Priest Lucian was told in a vision where Stephen's body was buried, so he brought the saint's relics to Jerusalem in 415. From there, relics were taken to Constantinople and in the year 560 to Rome, alongside the body of St. Lawrence. According to a legend, St. Lawrence turned to his side and gave his hand to St. Stephen.

According to the Gregorian calendar, Church celebrates the feast of St. Stephen Protomartyr on 26th December, and according to the Julian calendar on 9th January. Catholic Church celebrates the memorial of Finding of St. Stephen's body on 3rd August.

In Croatian cultural heritage, the worship of St. Stephen Protomartyr goes back to the 6th century. This is evidenced by the early-Christian churches from Istra to Cavtat dedicated to that saint. Feast day, as well as the memorial, are characterized by religious and numerous folk customs. Many families, for their *brgulja* (slava), adopted the feast or memorial of St. Stephen. On the feast day, as well as on the memorial of St. Stephen, there are pilgrimages to his sanctuaries. Some pilgrims do their pilgrimage riding a horse, or in a horse carriage. After the procession and the holy mass, big folk celebrations are organized. Congratulatory processions are held. Young men and women dance *kolo* until the night, thus expressing sympathies. Housekeepers take their horses out, ride them and take part in races. Lighting bonfires is connected to the memorial of Finding of St. Stephen's body.

Key words: St. Stephen Protomartyr, legends, religious rites, folk celebrations, congratulatory processions, religious lyrical poems.